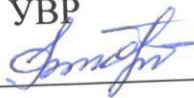

МИНИСТЕРСТВО ПРОСВЕЩЕНИЯ РОССИЙСКОЙ ФЕДЕРАЦИИ
Министерство образования и науки Республика Дагестан
Администрация муниципального образования "Хасавюртовский район"
МКОУ "Курушская СОШ №2 им.Я.С.Аскандарова"

СОГЛАСОВАНО

Зам по УВР

Эспендаров М.Д.

№77 от «06» июль 2023 г.

УТВЕРЖДЕНО

Директор

Юсупова С.М.

№77 от «06» июль 2023 г.

СИФТЕГЪАН УМУМИ ОБРАЗОВАНИДИНТАХМИНАН
РАБОЧИЙ ПРОГРАММА

ЛЕЗГИ ЧІАЛ

(1 – 4 классрин образовательный организацияр патал)

Ж. Ш. МЕЙЛАНОВА

Учитель: Нурахмедова Марина Э.

Махачкьала
2022

КЪИЛЕР	ЧИН
Гъавурда твадай чар	4
КӀелиз-кхъиз чирунин мана	9
1-класс	13
2-класс	16
3-класс	20
4-класс	25
Сифтегъан умуми образованидин дережада «Лезги чӀал» учебный предметдин программа чир хъунин карда вилив хуъзвай нетижаяр	30
Личностдин (хсуси) нетижаяр	30
Метапредметдин (предметрин арада авай алакъайрин) нетижаяр	32
Предметдин нетижаяр	35
1-класс	35
2-класс	37
3-класс	38
4-класс	39
Тематикадин планирование	41
1-класс (84 сят)	41
2-класс (68 сят)	52
3-класс (68 сят)	56
4-класс (68 сят)	61

ГЪАВУРДА ТВАДАЙ ЧАР

«Лезги чІал» учебный предметдин тахминан рабочий программа сифтегъан умуми образованидин рекъяй Гьукуматдин федеральный образовательный стандартрин (ФГОС), сифтегъан умуми образованиди гун гуьзлемишзавай Истемишунрин бинедаллаз туькІуьрнавайди я.

«Лезги чІал» учебный предмет чирун аялар чІалан кьурулушдихъ ва адан правилаьрихъ галаз танишаруналди, гъа чІалал рахаз алакьунин чарасуз вердишвилер кутуналди сергьятламиш жезвач. И предметди школьникдик вич уьлкведин гражданин тирди чирунин, адан дуьньядиз килигунин тегьер арадал гъунин карда, чирвилер къачуз, вичин кІвалах тешкилиз алакьунин, гъвечІи классра кІелзавай аялриз ахлакьдинни образованидин тербия гунин карда важиблу роль кьугъвазва. «Лезги чІал» учебный предметди Дагъустандин чІалариз ва культурадиз талукъ майдандин садвилин ва жуьреба-жуьрвилин гъакьиндай, чІал милли къанажагъдин асул бине тирдан гъакьиндай сифтегъан чирвилер гунин рекъяй, рахунин ва кхьинин чІал гегьеншарунин, масадахъ галаз рахунин алакьа хуьз алакьунин мумкинвилер гегьеншарун; ахлакьдинни гуьзелвилиз кьимет гуз алакьунин гьиссер мягькемарунин ва яратмишунин кІвалахдал машгъул хьунин алакьунар гегьеншарунин рекъяй еке везифа тамамарзава.

Школада лезги чІал чирунихъ гъам практикадин, гъам илимдин жигъетдай еке метлеб ава. Школадиз сифте кьвезвай аялдиз дидедин чІал чизва, ада вичин рахунра чІалан гъазур формаяр ишлемишзава. Вич элкьуьрна кьунвай тІебиатдинни яшайишдин винел ада тухванвай гуьзетунар, адан фикирда дидед чІалан гафарин, ибарайрин кІалубда гъатнава. Школада кІелунин нетижада абур мадни вилик фида. Лезги чІал чирунин кІвалах грамматикадай дерин чирвилер гунин, аялрин чІал девлетлу авунин, гафарин къадар артухар авунин, кхьинра ва рахунра ачухдиз жуван

фикирар лугъунин вердишвилерни алакьунар кутуниз табиарун лазим я. Гьелбетда, гьа са вахтунда аялриз тербия гунин месэлаярни рикелай ракъурна виже къведач. Дерин чирвилер гунихъ галаз сад хьиз, дидед чІал чирунин карда аялар жуван халкъ ва хайи Ватан кІан хьунин, амай вири халкъариз гьуьрмет авунин руьгьдаллаз тербияламишун лазим я. Сифтегьан классра дидед чІал чирунихъ еке метлеб ава. Ада сифтегьан классра кІелзавай аялрин акьул тамам хьуниз ва еридин жигьетдай агалкъунар цІийи дережадиз хкажунин карда куьмек гузва. Сифтегьан школада къазанмишай вири чирвилер мягкем дибдиз элкьвезва, ада гьар са кІелзавай аялдиз школадин юкъван звенода къвезвай тарсар агалкъунралди чирдай мумкинвал таъминарунин мураддалди кІелиз, кхьиз, ачух чІалан, зегьметдин вердишвилерин бинеяр кутаз куьмек гуда. И чирвелер гележегдин уьмуьрдани лазим авайбур жезва.

Сифтегьан классра дидед чІал ихьтин *мурадар* кьилиз акьудун патал чирзава:

– лезги чІалан муаллим хайи чІал чирунив ихьтин кьилин мурад рикІе аваз эгечІна кІанда: аялар Ватан, хайи чил, халкъ кІан хьунин ватанпересвилин руьгьдалди тербияламишун;

– школада гьвечІи классра кІелзавай аялри дидед чІалан илимдикай лазим къадарда чирвилер къачуна кІанда, халкъдин уьмуьрда чІалан метлебдикай, дидед чІал вилик финикай, адан кІел-кхьин арадиз атуникай, милли культура виниз тир дережайриз хкаж хьуникай, лезги чІала Дагъустандин маса чІаларин арада къазвай чкадикай, урус чІалан таъсирдикай малуматар чир хьун лазим я;

– аялрин рахунар девлетлу ва гегьеншарунин, гьалатІар квачиз дуьз кхьиз чирунин винел кІвалахун. И чирвилер вири чеб-чпихъ галаз кІевелай алакьада аваз гун;

– лезги чІалан тарсара аялар дидед чІалан илимдин жигьетдай сифтегьан чирвилерин гьавурда хьун: фонетикадин (сесерин жигьетдай чІал туькІуьр хьунин), графикадин, лексикадин (чІала авай вири гафарин), морфемикадин,

морфологиядинни синтаксисдин; чІалан кылин уьлчмейрикай чирвал хьун, абурун лишанар ва ишлемишунин кьетІенвилер фикирдиз гьун; рахунра лезги литературный чІалан кьайдайрикай менфят кьачуз хьун (орфоэпиядин, лексикадин, грамматикадин, орфографиядин, кхьинра жизни ял кьунин лишанар эцигун гьа лишанар эцигунин кьайдаяр) ва чІалан адет хьанвай кьайдаяр;

– лезги халкьдин арада важиблу алакьадин алат тирди чир хьун, кІелзавайбурувай лезги чІалалди чпин фикирар ачухдиз лугьуз хьун, литературный лезги чІалалди савадлудаказ рахаз ва кхьиз, гаф вичин чкадал кутугайвал ишлемишиз чирун ва вердишарун.

Тахминан рабочий программа арадал гьунин метлеб – им сифтегьан классрин муаллимдиз методикадин рекьяй «Лезги чІал» программа арадал гьуниз куьмек гун я, чебни Гьукуматдин федеральный образовательный стандартрин бинедаллаз туькІуьрнавайбур хьун лазим я.

Тахминан рабочий программади муаллимдиз ихьтин мумкинвилер гуда:

1) лезги чІалан тарс кыле тухудайла, цІийи кьайдадин эгечІунин тегьердикай менфят кьачуналди личностдин (хсуси) метапредметдин арада авай алакьайрин ва предметдин нетижаяр кыле тухун, Гьукуматдин федеральный образовательный стандартрин бинедаллаз сифтегьан классра чирвилер гунин кьайдайра кьалурнавайвал;

2) «Лезги чІал» учебный предметдин гьар йисан чирвилер кьачунин кьайда тайинарун ва планламишнавай чирвилерин нетижайрин туькІуьр хьунин тегьер (кьурулуш) кьалурун, Гьукуматдин федеральный образовательный стандартрал, сифтегьан классра чирвилер гунин программадал бинеламиш хьана;

3) календардинни тематикадин планирование, гьар са классдин хсусивилер ва кьетІенвилер фикирда кьуна, меслят кьалурнавай паюниз/темадиз талукьарнавай вахт ишлемишна,

арадал гъун.

«Лезги чІал» учебный предметдин тахминан рабочий программа гъавурда твадай чарчикай, чирзавай тарсунин метлеб ачухаруникай, тарсунин умуми характеристикадикайни нетижайрикай ва тематикадин планированидикай ибарат я.

Гъавурда твадай чарчи предмет чирунин умуми мана-метлеб ачухарзава, аялрин фагъум-фикир авунин алакьунар вилик тухун малумарзава; учебный пландин кьурулушда лезги чІалан ва литературадай кІелунин чка тайинарзава, арадал кьвезвай нетижаяр ва тематикадин планированидин кьурулуш ачухарзава.

Чирунин мана-метлеб рахунин кІвалахдин жуьрейрикай ибарат я. Абурук: яб акалун, рахунар, кІелунар, кхьинар ва мсб. акатзава. Вири и кьайдаяр сифтегъан классрин ученикрив кьадайвал ганва.

Нетижайрик личностдин (хсуси) нетижаяр, метапредметдин арада авай алакьайрин нетижаяр ва гьакІни сифтегъан классра кІелзавай аялрин гьар йисан предметрин нетижаяр акатзава.

Тематикадин планированида вири паярин программадин манадин гьал кьалурзава, ийизвай кІвалахдин лишанар, лайихлувилер ва кимивилер ачухарзава, гьар са раздел ахтармишдайла ишлемишна кІанзавай методрикай ва кІалубрикай рахазва. Ибурун жергедай яз, тематикадин планированида чара тир (дифференцированный) чирвилер тешкил авунин кьайдаярни ганва.

Программади ахтармишна кІанзавай материалдин кьадар гьар са классдиз тайинарда, курсунин паяр ва темаяр чирун патал тахминан сятерин кьадар гуда ва гьакІни меслят кьалурнавайвал галай-галайвал сад-садан гуьгьуьналлаз чирна кІанзавай темаяр, сифтегъан классрин школьникрин дуьз фикирунрин истемишунрив ва кьатІунривни яшдив кьурвал кьалурнава.

Алай девирдин школада кьиле физвай дегишвилери кІелзавай аялар датІана вилик тухунин месэла кьилинди яз тайинарзава ва са гьи дережада ятІани аялрин, муаллимдин, школадин азадвал фикирда кьазва. Иниз килигна

тахминан рабочий программади муаллимриз сергьятар гегьеншарзава яратмишунин рекьяй сифте кьил кутадай бажарагъвал гузва, абуруз чпиз хъсан акур учебный план, программа, учебный пособиар, методический пособиар, чирвилер гуни кьайдаяр ва рекьер хкядай мумкинвилер жезва.

Сифтегьан школада «Лезги чІал» чирун патал 288 сят чара авунва.

1 – классда – 84 сят: абурукай 69 сят кІелиз-кхьиз чирунин девирдиз (гьафтеда 3 сят, 23 кІелунин гьафте), 15 сят «Лезги чІал» учебный предметдиз (3 сят, 5 кІелунин гьафте) ганва.

2 – 4 классра – 204 сят: гьар са классда – 68 сят (гьафтеда 2 сят, гьар са классда 34 кІелунин гьафте) тухуда.

КІЕЛИЗ-КХЫИЗ ЧИРУНИН МАНА

1 – КЛАСС

Кіелиз-кхыиз чирун

Рахунин кІвалахдин жуьреяр

Яб акалун. Аквадай таьсирлу кІалубрин куьмекдалди мецин алакьа хуьнин мурад, гьалар ва нетижа гьиссун. Ван кьезвай рахунар дуьзгуьндаказ кьабулун. Теклифзавай текстиник квай делилар мецелай кьабулун, текстинин асул фикир тайинарун, адан мана-метлеб, кьилдин месэлайриз чара авуна агакьарун. Жувахь галаз суьгьбетзавай касдин рахунрихь яб акализ алакьунин (рахунрин анализ авун, жуван гаф кухтуналди рахунриз кьуват гун, суалар гун) ерияр кутун. Инсанри чпин арада рахунрин алакьа хуьзвай чІавуз гафуни, гьилерин ишарайри, чиник акатзавай гьерекатри, сес дегиш хьуни кьугьвазвай ролдал гуьзчивал авун.

Рахунар. Коммуникативный везифа агалкьунралди кьиле тухун патал, алакьа хуьнин мурадрихь ва шартІарихь галаз кьадайвал, чІалан такьатар хкягьун. Гафар сивяй ачухдаказ, гьавурда акьадайвал акьудун. Рахунин диалогдин жуьредикай гьакьикьатда дуьздаказ менфят кьачуз чирун.

Рахунрик кьил кутун, абур давамариз, акьалтІариз, фикир желб ийиз алакьунин вердишвилер кьачун. Чирвал гунин патахьай вилик эцигнавай везифайрив кьадайвал, монологдин жуьредин рахунар авунин (шикил ачухарун, ихтилат авун, фикирар лугьун) гьакьикьи вердишвилер кьачун.

Чирвилер кьачузвай шартІара ва яшайишда алакьа хуьзвай чІавуз рахунрин эдебдин кьайдаяр (тебрик авун, сагърай лугьун, кьакьатун,

багъишламишун тІалабна, разивал къалурун, тІалабун авун) чирун орфоэпиядин нормаяр, дуъз интонация вилив хуън.

КІелунар. КІелзавай текстинин гъавурда гъатун. Лазим тир материал жагъурунин мураддалди къилдин чкаяр кІелун. Текстина якъин жуъреда къалурнавай информация жагъурун.

Текстиник квай информациядин бинедаллаз четин акъваз тийидай хътин нетижаяр хкудун.

Текстиник квай информациядиз баянар гун ва ам умумиламишун.

Текстинин мана-метлебдиз, чІалан къетІенвилериз ва къурулушдиз анализ ва къимет гун.

Кхъинар. КІел-кхъин чирунин системада гъарфар, гъарфарин ибараяр, слогар, гафар, предложенияр кхъин. Къил акъатдай, иер хатІуналди, чирвилер гуни кІвалахдин и жуъредивай гигиенадин жигъетдай ийизвай истемишунар фикирда къуналди, кхъиз чирун. Чирнавай правилаьрихъ галаз къадайвал масанай килигиз кхъин, масада лугъуз, кхъин, яб акалнавай ва кІелнавай текстерин мана-метлеб кхъена ачухарун (галай-галайвал, къилдин чкайрилай). Аялри машгъулатдин (интересный) тематикадай гъвечІи хсуси текстер (сочинение) гъазурун (таъсир авур агъвалатрин, литературадин эсеррин, сюжет авай шикилрин, шикилрин кІватІалрин, видеозаписдин килигнавай чІукунин бинедаллаз ва икІ мад).

Фонетика

ЧІалан сесер. Сесиникай чирвал, сивяй лугъунин ва я яб гуни рекъелди ачух ва ачух тушир сесер чеб-чпивай чара авун: ачух сесери слог арадал гъун, сивин къене сесерал манийвал гъалтун ва я гъалт тавун.

Гафунай къилдин сесер (ачух ва ачух тушир) чара авун, гафар слогризни сесериз анализ авун (гафуна сесерин къадар, абурун галай-галайвал тайинарун), ударение къвезвай слог чара авун, сивяй лугъузвай ва ван къвезвай гафар абурун слогринни сесерин къурулуш къалурзавай схемайрив гекъигун, абуруз талукъарун, лабиал сесер ва абур дуъз лугъун.

Ганвай сес квай гафар жагъурун, сивяй лугъузвай ва кѣлзавай гафаринни, ганвай сесеринни слогрин къурулуш кълурзавай схемайрин арада талукъвилер тайинарун.

А, и, у гъарфар; абур (кълди ва я гафуна) хас лишанриз килигна чара авун, сесерин гъарфар чир хъун.

Гафар слогриз паюн хъун. Гаф слогралди са цѣрцѣй муькуь цѣрцѣиз акъудун. Лабиал сесер квай гафар са цѣрцѣй муькуь цѣрцѣиз акъудун. Гафара ударение (сесиналди) чара авун, гафуна слогрин къадар тайинарун.

Кѣлиз чирун. Ачух ва ачух тушир сесерин гъарфар. Чирай гъарфар квай слогар кѣлун. Атлудай гъарфарикайни слогрикай гафар туькѣуьрун (сифтедай слогризни сесериз анализ авурдалай къулухъ, ахпа анализ тавуна) ва кѣлун.

Мана-метлебдин жигъетдай аялрин тѣам акакъдай гафар, куьруь предложенияр ва текстер гъавурдик кваз, дуьз ва цѣлцѣмдиз слогралди кѣвиз кѣлиз чирун.

Предложенияр, эхирда авай лишанриз килигна, лазим интонациядалди кѣлун.

Кѣлуниги гигиенадин къайдайрихъ галаз танишарун.

Кхьиз чирун. Кхьинар ийидайла, дуьз ацукъиз, тетрадь партадал кирс алаз эцигиз чирун, гъиле ручка, карандаш дуьз къаз вердишарун.

Гъилин билегдин, тупларин упражненияр: кълдин цѣрар ва фигураяр галкѣурун, шикилра карандаш экъуьрун ва штрихар авун; гъил алуд тавуна, нехишар чѣугун ва абуруз рангар ягъун.

Чѣхи ва гъвечѣи гъарфарин кѣллубрихъ ва акунрихъ галаз таниш хъун. Абур гафара галкѣурун. Сесер талукъ тир гъилин гъарфаралди къалурун. Лазим ритм хвена, гафара гъарфар чеб-чпихъ галаз галкѣурна кхьиз чирун. Гъарфар ва гафар цѣрцѣл дуьз кхьин. Сифтедай сесеризни слогриз анализ авурдалай къулухъ, ахпа ихътин анализ галачиз, гафар ва предложенияр кхьин.

Чешнедиз килигна чин къачуна (сифте гъилин, ахпа печатдин кхьинрай) гафар ва предложенияр кхьин. Кхъейди, чешнедив гекъигна ва я слогралди кІелна, ахтармиш хъувун.

Диктовкадалди лап регъят гафар ва ихътин 3-5 гафуникай ибарат предложенияр кхьин.

Предложенидин кыле авай гаф чІехи гъарфунилай кхьин, эхирда точка эцигун. Инсанрин тІварар ва гъайванрин лакІабра чІехи гъарф кхьиз вердишарун.

Кхьинар авунин гигиенадин къайдайрихъ галаз танишарун.

Гаф ва предложение:

Гафарин манаяр тайинарун, абуруз артух гафар чирун. Цийи гафар ишлемишиз вердишарун. Гаф ва предложение къатІуниз хъун. Предложенидихъ галаз кІвалахун: гафар чара авун, абурун къайда дегишарун. Предложение интонациядалди кІелун.

Орфография ва пунктуация:

Дуъз кхьинин къайдаяр чир хъун. Предложенидин эхирда пунктуациядин лишанар. Предложенидин кыле авай гаф чІехи гъарфунилай кхьин. Хас тІварар чІехи гъарфунилай кхьин. Предложенидин са жинсинин членрин арада запятой.

ЧІал гегъенишарун:

Сесерин винел кІвалах. Аялар рахунриз фикир гуз вердишарун. Рахунрин вердишвилер вилик тухун: тади квачиз, ван артух хкаж тавуна, адетдин къайдада рахаз, рахунрин вахтунда нефес дуъз къачуз чирун.

Орфоэпиядин нормайрив къадайвал сивяй гафар дуъз акъудун ва хъсанарун. Дидед чІалан вири сесер дуъз лугъун, яб гунин рекъелди абур чеб-чпивай чара авун.

Аялри бязи сесер чІурукІа лугъунин нукъсанар туькІуьр хъувун.

Гафунин винел кІвалах.

Аялриз чизвай гафарин манаяр тайинарун, абуруз артух гафар чирун. Цийи гафар ишлемишиз вердишарун. Гафар дуьз ишлемишун – затIарин, лишанрин, крарин тIварар ва абурун манаяр ачухарун.

Гзаф метлебар авай бязи гафарихъ, омонимрихъ, синонимрихъ ва антонимрихъ галаз танишрун.

Гафар грамматикадин жигъетдай дуьз ишлемишиз алакьун. Аялрин рахунра нугъатдин, куьчебан гафарихъ галаз женг чIугун.

Предложенидин ва рахунрин винел кIвалах:

Школадиз къведалди аялриз авай рахунрин алакьунар вилик тухун. Муаллимдин суалдин куьмекдалди чидай мах ахъаюн ва я гъвечIи гьикаядин мана-метлеб, паярин чкаяр дегишар тавуна, галай-галайвал хълагьун.

Сад ва я са шумуд шикилдай тайин тир са темадиз талукъ предложенияр ва я гъвечIи гьикаяяр туькIуьрун.

КIелай предложенийрай ва я текстинай суалриз жавабар гун.

Жуван яшайишдай лап регьят гъвечIи гьикая туькIуьрун. Имуча-мучайриз жавабар гун, са шумуд шиир хуралай чирун.

Маса аялрин жавабриз, ихтилатриз мукьуфдивди яб гуз вердишарун.

Систематический курс

1 – класс

Чалакай умуми малуматар

ЧIал ва рахунар. Инсандин уьмуьрда чIалан метлеблувал. ЧIалан гьалар.

Гаф. Предложение. Текст

Гаф. ЧIала гьарфарин везифа. Гаф чIалан рахунрин уьлчме я. Гафар ибарада сад-садахъ галаз къадайбур хьун.

Предложение са акьалтIай фикир лугъузвай гафарин кIватIал. Рахунрай предложенияр чара авун. Предложенида гафар чеб-чпихъ галаз алакьада хьун. Инсанрин тIвараринни фамилийрин кьиле чIехи гьарф. Гьайванриз ганвай лакIабрин, шегьерринни хуьрерин, вацIарин тIварарин кьиле чIехи гьарф. Предложенидин кьиле чIехи гьарф. Предложенидин эхирда пунктуациядин лишанар (точка, суалдин ва эвер гунин ишараяр).

Текст (умуми малумат). Текстина предложенияр манадихъ къадайвал хъун. Текстинин къил.

Сесер ва гъарфар

Сесер ва гъарфар. Ачух ва ачух тушир сесер, абурун арада тафават. Ачух ва ачух тушир сесер гъарфаралди къалурун;

Къуша сесер къвезвай гафар;

ТуькIуьр хъанвай (составной) *гъ, гъ, къ, къ, хъ, хъ, уь, тI, цI, пI, чI, кI* гъарфар ишлемишун;

Урус чIалан гафара *ё, й, щ, о, ь* гъарфар ишлемишун;

Лабиял сесер *гъв, кIв, хв, кв, св, гв, тв, тIв, хв, къв, цв, къв, хъв* абур сивяй дуьз акъудун;

Гаф ва слог. Гафунин къатI са цIарцIяй муькуь цIарцIиз акъудун.

ЧIалан паяр

ЗатIар къалурдай ва *вуж? вуч? вужар? вучар?* суалриз жаваб гудай гафар;

ЗатIари ийизвай гъерекатар къалурдай ва *вуч ийизва? вуч авуна? вуч ийида? вуч жезва? вуч хъана? вуч жеда?* суалриз жаваб гудай гафар;

ЗатIарин лишанар къалурдай ва *гъихътин? гъи?* суалриз жаваб гудай гафар. Гафарал суалар эцигиз алакьун.

ЧIал гегъенишарун

Рахунрикай малумат ва инсандин уьмуьрда абурун метлеб. Текст чIалан уьлчме (танишвилер).

Ганвай темадай, шикилдай предложенияр туькIуьрун, (диалог ролриз пайна кIелун, видеоматериалриз килигун, аудиозаписрихъ яб акалун).

Рахунрин къайдайрихъ галаз танишвал. Салам гун, салам къун. Сагърай лугъун.

Сад лагъай классда «Лезги чIал» учебный предметдин мана чирун ва аялри сифтегъан классра тухудай универсальный учебный гъерекатар.

Чирвилер гудай (познавательный) универсальный учебный гъерекатар:

Базадин логикадин гъерекатар:

- учебный задачайрихъ кьадайвал гафунин сесер гекъигун;
- учебный задачайрихъ кьадайвал гафуна сесер ва гьарфар гекъигун;
- гафара сесер ахтармишун (чешнедин бинедаллаз);
- ганвай гафарин лишанриз килигна сесериз характеристика гун; ачух сесерин мисалар гъун.

Базадин ахтармишунрин гьерекатар:

- чӀехи ва гъвечӀи гьарфарин кӀалубрихъ ва акунрихъ галаз танишарун;
- муаллимди теклифнавай правилодай гьарфарин кӀалубра хъанвай дегишвилер кьалурун;
- сесер ва гьарфар ва абурун арада авай тафават чир хъун;
- алфавит галай-галайвал чир хъун.

Информациядихъ галаз кӀвалах:

- информация атанвай чешме хьагъун: орфографиядин словардай гаф дуьзар хъувун; гафуна ударение кьвезвай чка дуьз тайинар хъувун;
- чӀехи ва гъвечӀи гьарфар ва абурун галкӀурунар михъиз, ачухдиз кхьин;
- гафуна сесерин кьадар ва абарун галай-галайвал тайинарун, гафунин сесер анализ авун.

Коммуникативный универсальный учебный гьерекатар:

Рахунар:

- аялриз авай рахунрин алакьунар вилик тухун;
- суьгьбетчидихъ галаз жуван гъуьрмет кьалурун;
- рахунрин кьайдайрихъ галаз танишарун; рахунрин этикетдин нормаяр хуьн; куьчебан гафарихъ галаз женг чӀугун;
- диалог тухудай кьайдаяр вилив хуьн;
- гьар жуьредин фикирар, килигунар кьатӀунун;
- чирнавай материалдай диалогдин жуьреда суалриз жавабар гун;
- аялри бязи сесер чӀурукӀа лугьунин нукьсанар туьхкӀуьр хъувун.

Регулятивный универсальный учебный гьерекатар:

Жува-жуваз тешкилун:

- гафарай сесер чара авун ва абурун галай-галайвал тайинарун;

- кхьинра учебный операцийрин галай-галайвилер хуьн;
- диктовкадалди гафар, предложенияр, текст савадлудаказ (гьарф ахъай тавуна, абурун кІалубар чІур тавуна) кхьин;

Жув контролдик хьун:

- чин къачуна кхьенвай гафара, предложенийра ва я диктовкадалди кхьенвай гафара ахъайнавай гьалатІар жагьурун;
- дуьз кхьенвай гьарфар ахтармишун ва гьарфарин, гафарин, предложенийрин галкІурунриз кьимет гун.

Санал кьиле тухузвай кІвалах:

- кІвалах коллективдихъ галаз санал кьиле тухун, планар санал туькІуьрун, ролриз паюн, санал меслятдал атун, абурухъ яб акалун иштиракчийрин фикирар ва интересар сад хьун;
- жуван кІвалахдин пай жавабдарвилелди кьилиз акъудун.

2 – КЛАСС

Чалакай умуми малуматар:

Рахунрикай малуматар. Инсандин уьмуьрда абурун метлеб.

Фонетика ва графика. Сесер ва гьарфар. Ачух ва ачух тушир сесер ва абурун арада тафават. Ачух ва ачух тушир сесер гьарфаралди къалурун. Къуша сесер къвезвай гафар. ТуькІуьр хьанвай (составной) *гъ, гъ, къ, къ, хъ, хъ, уь, тІ, цІ, пІ, чІ, кІ* гьарфар ишлемишун. Ачух ва ачух тушир сесерни гьарфар: *э, й, е, я, ю; о, ё, ы, ь, ь* ишлемишун. Гужлу ва зайиф сесер. Лабиал сесер *гъв, кІв, хв, кв, св, гв, тв, тІв, хв, къв, къв, хъв* абур сивяй дуьз акъудун.

Слог. Гафар слогриз пай хьун. Гаф слогралди са цІарцІяй муькуь цІарцІиз акъудун. Лабиал сесер квай гафар са цІарцІяй муькуь цІарцІиз акъудун.

Алфавит. Алфавит чир хьун. Гафар алфавитдин къайдада эцигиз алакьун. Словардихъ галаз кІвалахдайла алфавит ишлемишун.

Ударение. Ударение алай ва алачир слогар тайинариз алакьун. Словардихъ галаз кІвалахун.

Гаф ва адан мана-метлеб. Яшайишда чІалан метлеб. Кхьинрин ва сивин рахунрин винел гуьзетунар.

Эдеблу рахунар. Танишвал гудайла, ишлемишдай гафар ва ибараяр. Разивал къалурдай гафар.

Предложение рахунрин уьлчме я. Суалдиз тамам предложенийралди жаваб гун. Предложенида никай ва квекай раханватІа, тайинарун. Предложенида никай ва квекай раханватІа къалурнавай гафар чара авун. Предложение туькІуьриз алакьун. Предложенида гафарин арада алакьа (суалар эцигиз) тайинарун.

Предложенидин килин членар: подлежащее ва сказуемое.

Предложенидин эхирда точка, суал гуниг ва эвер гуниг лишанар эцигун. Предложенидин киле чІехи гьарф.

ЧІалан паяр:

Существительнидикай, глаголдикай, прилагательнидикай ва тІварцІиэвездикай умуми малуматар.

Существительное ва адан мана-метлеб. Существительнидин мана-метлеб ва абуруз къведай (*вуж? вуч? вужар? вучар?*) суалар. Инсанрин тІвараринни фамилийрин киле чІехи гьарф. Гьайванриз ганвай лакІабрин, шегьерринни хуьрерин тІварарин киле чІехи гьарф.

Существительнияг къадарриз дегиш хьун (танишвал). Гзафвилин къадардин эхирар *-ар, ер, -яр* (практикадин рекьй).

Прилагательное (танишвал). Прилагательнийрин мана-метлеб ва абуруз (*гьихьтин? гьи?*) къведай суалар. Прилагательнияг существительнийрихь алакьада хьун. Прилагательнийрин теквилин ва гзафвилин къадар. Прилагательнидин мукьва ва акси гафар (практикадин рекьй гуьзетун).

Глагол (танишвал). Глаголдин мана-метлеб ва адаз къведай (*вуч ийизва? вуч авуна? вуч ийида? вуч жезва? вуч хьана? вуч жеда?*) суалар. Глаголар чІала ишлемишун. Глаголдин вахтар (практикадин рекьй гуьзетун). Глаголдин мукьва ва акси гафар.

ТІварціІэвезар (танишвал). ТІварціІэвезрин мана-метлеб ва адан суалар. ТІварціІэвезар чІала ишлемишун. Ксарин тІварціІэвезар (практикадин рекъяй гуьзетун).

Тикрарун. Текст ва алакълал чІал¹.

Рахунар. Инсанрин яшайишда рахунрин метлеб.

Текст. Текст паяриз паюн ва абуруз кылер гун. Сюжет авай текстинин план туькІуьрун (муаллимдин куьмек галаз). Текстинин паярин ва я предложенийрин арада тІварціІэвезрин, союзрин, *ахпа, са сеферда, садлагъана, килигайтІа* ва ихътин маса гафарин куьмекдалди алакълар тайинарун.

Текстинин кылин фикир тайинарун. Текст туькІуьр хъунин схема: *сифте кыл, кылин пай, эхир.*

Гъазур ва я вирида санал туькІуьрнавай пландай гыкаядин текстинин изложение. Вилик амаз гъазурвал акуна, шикилрай ва я аялриз мукъва темадай (кьугъунрикай, кІвалахрикай ва мсб.) сочинение (хуралай ва кхъена). Кхьинрин кІвалахрин шикил чІугун ва я жуван фикил лугъун 2-3 предложение кутун. Кагъаз кхьин.

Рахунар хъсанарун, хуралай ва кхъена тебрик ийиз чир хъун.

Эдеблу рахунар. ТІалабун, тавакълу кълурдай гафар ишлемишун. Разивал гудай гафар.

Къвед лагъл классда «Лезги чІал» учебный предметдин мана чирдайла ва аялри **сифтегълан классра** тухудай универсальный учебный гьерекаатар.

Чирвилер гудай (познавательный) универсальный учебный гьерекаатар:

Базадин логикадин гьерекаатар:

- теклифнавай саягъдиз килигна сесериз характеристика гун;
- фонетикадин разбор кыле тухуз: гафар слогриз пайиз, ударение алай слог чара ийиз, гафуна сесеринни гьарфарин галай-галайвал, слогрин, сесерин ва гьарфарин кьадарар тайинариз хъун;

¹ Грамматикадин материал чирунихъ ва кІелунихъ галаз алакълалу яз йисан къене тухуда.

– чІалан уьлчмейрин гуьзетунрин бинедаллаз кьайдаяр чир хьун;

Базадин ахтармишунрин гьерекатар:

– теклифнавай пландин асасдалди чІалан уьлчмейрал (гаф, предложенидал, текст) гуьзетунар тухун;

Информациядихъ галаз кІвалах:

– информация атанвай чешме хкягьун: информация кьачунвай герек тир ктаб;

– словардин куьмекдалди гзаф манайрин гафар жагьурун;

– теклифнавай чешмедай информацияр жагьурун;

– информацияр гун патал муаллимдин куьмекдалди лезги чІалай схемаяр ва таблицаар туькІуьрун.

Коммуникативный универсальный учебный гьерекатар:

Рахунар:

– чІалан уьлчмейрикай фикирар кьабулун ва арадиз гьун;

– ихтилатчидихъ галаз гьуьрметдин алакьаяр кьалурун, диалог тухунин кьайдаяр вилив хуьн;

– чІалан уьчмейрин гуьзетунрин нетижайрикай савадлудаказ делилралди жуван фикирар лугьун;

– хуралай диалогдин келимаяр туькІуьрун;

– тайин тир темадай орфоэпиядин нормаяр хвена ва дуьз интонациядалди сивин монологдин келимаяр туькІуьрун;

– ван хьайи ва кІелай текстинин бинедаллаз хуралай ва я кхьена фикирар регьят кьадада ачухдиз лугьун.

Регулятивный универсальный учебный гьерекатар:

Жуван-жуваз тешиклун:

– муаллимдин куьмекдалди орфографиядин задачайрин гьалар планламишун; хкянавай гьерекатрин галай-галайвилер тайинарун.

Жув контролдик хьун:

– лезги чІалай тапшуругьар тамамардайла, муаллимдин куьмекдалди агалкьунрин хьунин/тахьунин себебар тайинарун;

– муаллимдин куьмекдалди текстер чин къачуна ва диктовкадалди кхьидайла, гъалатлар тахьун патал жуван учебный гьерекатар корректировать авун.

Санал кІвалахун:

– лезги чІалан тарсара жуьтдиз ва десте тапшуругъар тамамардайла, агалкъунрин мураддалди санал кІвалахунин гьерекатар туькІуьрун: ролриз паюн, икъардал атун, жуван адресдиз къвезвай туьгьметар секиндиз къабулун, къалар, гьуьжетар (конфликтар) ислягъвилелди гъялун, туьгьметар авун ва санал кІвалахдай вахтунда жуван фикирар, мурадар лугъун (гъа са вахтунда муаллимдин са гъвечІи куьмекдалди);

– кІвалахдин процесс ва нетижаяр санал веревирд авун, гъялун;

– жуван кІвалах жавабдарвилелди тамамарун;

– жуван кІвалахдин нетижайриз къимет гун.

3 – КЛАСС

ЧІалакай умуми малуматар.

Лезги чІал лезги халкъдин хайи чІал я. ЧІал чирунин къайдаяр: анализ, лингвистикадин эксперимент.

2 - классда кІелай материал тикрарун.

Гаф, текст ва предложение рахунрин улчмеяр я. ЗатІар, затІарин лишанар ва гьерекатар къалурдай гафар.

Сесер ва гъарфар. Ачух ва ачух тушир сесер. Къуша сесер къвезвай гафар. Лабиал сесер, абур сивяй дуьз акъудун.

Предложение. Алакъалу ибара

Мана-метлебдиз килигна простой предложенийрин жуьреяр: хабардин, суалдин ва буйругъдин. Эвер гунин предложение. И жуьрейрин предложенияр туькІуьрун. Предложенийрин эхирда эцигдай пунктуациядин лишанар.

Предложенидин килин членар: подлежащее ва сказуемое.

Предложенидин къвед лагъай дережадин членар (чеб-чпивай чара тавуна).

Предложенида гафарин арада алакъа.

Гегъенш ва гегъенш тушир предложенияр.

Простой ва сложный предложенияр.

Предложенидин эхирда пунктуациядин лишанар.

Алакъалу ибара (гафарин жуътер).

Алакъалу ибарада кылин ва табий гафар. Суалрин куьмекдалди алакъалу ибарада ва предложенида гафарин арада алакъа.

Гаф. Гафунин туькIуьр хьун

Мукъва гафар. Гафунин туькIуьр хьун. Диб ва эхир, дувул, суффикс, префикс. Гафунай дувул, префикс ва эхир чара авунин регъят дуьшуьшар (гуьзетунар). Са дувулдин гафар жагъуриз алакъун. Суффиксринни префиксрин куьмекдалди цIийи гафар туькIуьрун.

Лексика

Гафунин лексикадин мана (умуми малуматар). Са мана ва гзаф манаяр авай гафар. Гафунин асул ва куьчуьрмишнавай манаяр. Синонимар.

Антонимар.

ЧIалан паяр

Существительнидикай, прилагательнидикай, глаголдикай, числительнидикай, наречидикай², тIварцIиэвезрикай³ умуми малуматар.

Существительное. Существительнидин мана-метлеб.

Существительнидин суалар ва предложенида адан везифаяр. Хас ва умуми существительния. Хас тIварарин кыле чIехи гъарф. Существительнидин теквилин ва гзафвилин кьадар. Существительния кьадарриз дегиш хьун. Существительнидин падежар. Существительния дибдин падежриз дегиш хьун. Мукъва ва акси (синонимар ва антонимар) метлебар авай существительния чIала ишлемишун.

Прилагательное. Прилагательнидикай мана-метлеб.

Прилагательнидин суалар ва предложенида адан везифаяр. Мукъва ва акси метлебар авай прилагательния (синонимар ва антонимар) чIала ишлемишун.

² Наречидикай чирвилер йисан кьене гуьзетуналди кыле тухуда.

³ ТIварцIиэвездикай чирвилер йисан кьене гуьзетуналди кыле тухуда.

Прилагательныйрин теквилин ва гзафвилин кьадар. Прилагательныйр кьадарриз дегиш хьун. Прилагательныйр дибдин падежриз дегиш хьун.

Числительное. Числительнидин мана-метлеб. Предложенида адан везифаяр. Кьадардин ва кьайдадин числительныйр. Бязи числительныйр дуьз кхьин.

ТварцӀэвезар. Ксарин ва суалдин тӀварцӀэвезрикай (*вуж? вуч?*) умуми малумат. Ксарин ва суалдин тӀварцӀэвезар дибдин падежриз дегиш хьун ва падежрин эхирар дуьз кхьин.

Глагол. Глаголдин мана-метлеб ва адаз кьведай суалар. Предложенида глаголдин везифаяр. Глаголдин мураддин форма. Глаголдин инкарвилин форма (умуми малуматар). Глаголдин вахтар. Гилан вахт. Алатай вахт. Къвезвай вахт. Глаголрин вахтарин эхирар дуьз кхьин.

Алакьалу чӀал

Рахунар. Инсанрин яшайишда рахунрин метлеб.

Текст. Текст паяриз паюн ва абуруз кылер гун. Сюжет авай текстинин план туькӀуьрун (муаллимдин куьмек галаз). Текстинин паярин ва я предложенийрин арада тӀварцӀэвезрин, союзрин, *ахпа, са сеферда, садлагъана, килигайтӀа* ва ихьтин маса гафарин куьмекдалди алакьяр тайинарун.

Текстинин кылин фикир тайинарун. Текст туькӀуьр хьунин схема: *сифте кьил, кылин пай, эхир.*

Изложенидиз ва сочиненидиз план туькӀуьрун (вири классди санал ва гьарда вичи-вичиз).

Классди санал ва гьарда вичи-вичиз туькӀуьрнавай пландай изложение (тамам, куьруь) кхьин.

Жуван уьмуьрдай, шикилдай, кылел атай са дуьшуьшдай сочинение кхьин.

Кагъаз кхьин. Рахунар хьсанарун, хуралай ва кхьена тебрик ийиз чир хьун.

Эдеблу рахунар. Талабун, тавакьу кьалурдай гафар ишлемишун.

Гьил кьачун тӀалабдайла, ишлемишдай гафар ва ибараяр.

«Лезги чІал» учебный предметдин мана ва аялри пуд лагъай классда тухудай универсальный учебный гьерекаатар.

Чирвилер гудай (познавательный) универсальный учебный гьерекаатар:

Базадин логикадин гьерекаатар:

- жуьреба-жуьре чІалан паярин грамматикадин лишанар гекъигун;
- текстинин тема ва кылин мана гекъигун;
- текстерин жуьреяр гекъигун (хабардин, шикил чІугунин, фикирар лугъунин); дуьз ва куьчуьрмишнавай гафарин манаяр гекъигун;
- гафунин паяр: дувул, эхир, суффикс, префикс, диб гафара чара ийиз чир хьун;
- чІалан паяр чара ийиз ва абурун грамматикадиз талукъ лишанар (къадар, падеж, вахт) тайинарун;
- предложение членриз (кылин ва кьвед лагъай дережадин членар жагъурун, суалрин куьмекдалди абурун арада алакъаяр тайинарун) чара авун.

Базадин ахтармишунрин гьерекаатар:

- теклифнавай пландин асасдалди чІалан уьлчмейрал (гаф, предложенидал, текст) гуьзетунар тухун;
- муаллимдин куьмекдалди мурад-метлеб куьрелди ва ачухдиз лугъун, текстинин дегишвилер планламишун;
- гуьзетунин кІвалахда жуван фикирар лугъун;
- теклифнавай пландай лингвистикадин рекъай четин тушир гъвечІи ахтармишунар тухун, теклифнавай пландай проектдин тапшуругъ тамамарун;
- текстерин кьетІенвилерикай нетижаяр хкудун;
- ганвай шартІара текстинихъ къадай (теклифнавай критерийрин бинедаллаз) жуьре хкъягъун.

Информациядихъ галаз кІвалах:

- гъвечІи ахтармишунар кыле тухудайла, информация атанвай источник (чешме) хкъягъун;
- учебный задакадихъ галаз кьведайвал текстинин, графикадин ва сесинин информация анализ авун;

– чІалан уьлчмейрикай гуьзетунрин нетижайра информацияр гудайла, жува-жуваз схемаяр ва таблицаар туькІуьрун.

Коммуникативный универсальный учебный гьерекатар:

Рахунар:

- эцигнавай задачадихъ галаз кьведайвал рахунар хьсанарун;
- сивин ва кхьинрин текстер (хабардин, лугьунин, шикилар чІугунин) туькІуьрун;
- тамамарнавай проектдин тапшуругьдин, гьвечІи ахтармишунин кІвалахдин, десте (групповой) кІвалахдин нетижайрикай, гуьзетунрикай;
- десте (групповой) кІвалахрин нетижайрикай са гьвечІи сегьне гьазурун, тамамарнавай проектдин тапшуругьдин, гьвечІи ахтармишунин кІвалахдин гуьзетунар кьиле тухун;
- сивин ва кхьинрин текстер, эдеблу рахунар, тІалабун, тавакьу, разивал кьалурдай гафар ишлемишун.

Регулятивный универсальный учебный гьерекатар:

Жува-жуваз тешкилун:

- орфографиядин задачайрин гьаларин гьерекатар планламишун;
- хкянавай гьерекатрин галай-галайвилер дуьз эцигун.

Жув контролдик хьун:

- лезги чІалай тапшуругьар тамамардайла, агалкьунрин хьунин/тахьунин себебар тайинарун;
- лезги чІалай тапшуругьар тамамардайла, муаллимдин куьмекдалди хьунин/тахьунин агалкьунрин себебар тайинарун;
- муаллимдин куьмекдалди чІалан паяр тайинардайла ва абурун грамматикадиз талукь лишанар разбор ийидайла, чин кьачуна ва диктовкадалди кхьидайла, жуван учебный гьерекатар корректировать авун.

Санал кІвалахун:

- теклифнавай чешнейрикай даях кьуна проектдин тапшуругьар санал тамамарун;

– кІвалах санал тамамардайла, вирида санал веревирд авун, санал меслятдал атун;

– жуьреба-жуьре кІвалахар тамамариз гъазур хьун: регьбервилин, табийвилин, масадалай аслу тушир, тешкиллувилин алакьунрин умуми агалкьунар кьалурун.

4 – КЛАСС

ЧІалакай умуми малуматар.

Рахунар, уьмуьрда абурун метлеб. ЧІал чирунин жуьреба-жуьре кьайдаяр: гуьзетунин, анализ, лингвистикадин эксперимент, куьруь ахтармишунар (мини-исследование), проект.

Тикрарун. Алатай классра чирай материал тикрарун. Гаф, предложение, текст рахунрин уьлчмеяр я. Сесер ва гьарфар, абурун арада тафават. Ачух ва ачух тушир сесер. Къуша сесер кьвезвай гафар. ТуькІуьр хьанвай (составной) гьарфар. Ачух ва ачух тушир сесерни гьарфар: э, й, е, я, ю; о, ё, ь, ъ гьарфар ишлемишун. Гужлу ва зайиф сесер. Лабиал сесер, абур сивяй дуьз акъудун.

Предложенида гафарин арада алакьа (суалрин куьмекдалди) тайинарун (хуралай). Предложение чІалан уьлчме я. Предложенийрин жуьреяр: хабардин, суалдин, буйругьдин. Эвер гунин предложение. Предложенидин кьилин ва кьвед лагьай дережадин членар. Предложенийрин эхирда пунктуациядин лишанар. Предложенидин кьилин ва кьвед лагьай дережадин членар. Предложенийрин эхирда пунктуациядин лишанар.

Предложение. Предложенидин кьилин членар: подлежащее ва сказуемое. Предложенидин кьвед лагьай дережадин членрикай умуми малуматар.

Анжах кьилин членрикай туькІуьр хьанвай предложенияр, кьвед лагьай дережадин членар кухтуна, гегьеншарун.

Манадин жигьетдай алакьалу гафар (гафарин жуьтер) чара авун ва са гафунилай муькуь гафунал суал эцигун. КІелай чІалан паяр тир гафарикай гафарин жуьтер туькІуьрун.

Са жинсинин членар квай предложенийрикай умуми малуматар. Союзар (*ва, -ни, амма*) галай ва галачир са жинсинин членрин арада запятой.

Са жинсинин членар квай предложениар туькIуьриз алакьарун ва абур дуьз кIелун.

Сложный предложеникай умуми малумат. Къве простой предложенидикай туькIуьр хьанвай сложный предложение. Сложный предложенида пунктуациядин лишанар.

Текст. Текстинин лишанар: текстина предложенийрин манадин садвал, текстинин кьил, кьилин фикир, текстинин план. Ганвай текстиниз план туькIуьрун. Текст туькIуьр хьунин винел кIвалах: кьил гун, предложенийрин къайда ва текстинин паяр (обзацар) корректировать авун. Текстерин жуьреяр: галай-галайвал мана ачухарунин, шикилар лугьунин, фикирар лугьунин.

ЧIалан паяр

Существительное. Существительнидин мана-метлеб. Существительнидин суалар ва предложенида адан везифаяр. Существительнидин кьадар. –*Вал* суффикс квай существительниярь гзафвили кьадарда. Гзафвили кьадардин эхирдиз –*ар, -яр* къведай существительниярь. Существительниярь падежриз дегиш хьун. Дибдин падежрин тIварар ва суалар. Асул падеж. Актив падеж. Талукьвили падеж. Гунугин падеж. Существительнийрин падежрин эхирар дуьз кхьин. Чкадин падежрикай⁴ умуми малуматар. Чкадин падежра существительниярь дуьз лугьуз, кIелиз ва дуьз кхьин.

Прилагательное. Прилагательнидин мана-метлеб. Прилагательнидин суалар ва предложенида адан везифаяр. Прилагательнийрин кьадар. Прилагательниярь дибдин падежриз дегиш хьун. Падежрин эхирар дуьз кхьин. Прилагательниярь гзафвили кьадарда падежрин формайра у хвена кхьин (*ярубур - ярубуру*).

ТIварцIиэвезар. ТIварцIиэвезрин мана-метлеб ва предложенида адан везифаяр. Ксарин ва суалдин тIварцIиэвезрикай (*вуж? вуч?*) умуми малумат. Ксарин ва суалдин тIварцIиэвезар падежриз дегиш хьун ва падежрин эхирар дуьз кхьин. ТIварцIиэвезар чIала ишлемишун.

⁴ Чкадин падежрин терминрин тIварар кьун тавуна практикадин рекьяй таниш жада.

Глагол. Глаголдин мана-метлеб ва предложенида адан везифаяр. Глаголдин асул форма. Глаголдин асул форма падежриз дегиш хьун. Асул формада глаголрин эхирар дуьз кхьин. Глаголдин мурадвилдин форма. Глаголдин инкарвилдин форма. Глаголдин префиксар ва суффиксар. Куьмекчи глаголар. Глаголар дуьз кхьин.

*Наречие*⁵. Наречидикай умуми малумат. Наречидин суалар ва предложенида адан везифа. Наречияр чIала ишлемишун. Наречияр дуьз кхьин.

*Гафарин кIвалах*⁶. ЧIала синонимар, антонимар, са мана ва гзаф манаяр авай, дуьз ва куьчуьрмишнавай манаяр авай гафар ишлемишун. Абур дуьз кхьин.

*Текст ва алакьалу чIал*⁷. Рахунар, уьмуьрда абурун метлеб. КIелзавай материалдай хуралай гудай жавабрин кьетIенвилер.

Текст. Текстинин тема ва кьилин фикир, адан туькIуьр хьун (кьурулуш). Изложенидиз ва сочиненидиз план туькIуьрун (вири классди санал ва гьарда вичи-вичиз).

Классди санал ва гьарда вичи-вичиз туькIуьрнавай пландай изложение (тамам, куьруь), кхьин.

Жуван уьмуьрдай, шикилдай, кьилел атай са дуьшуьшдай сочинение.

Эдеблу рахунар. Гьил кьачун тIалабдайла, ишлемишдай гафар ва ибараяр.

«Лезги чIал» учебный предметдин мана ва аялри **кьуд лагьай классда** тухудай универсальный учебный гьерекатар

Чирвилер гудай (познавательный) универсальный учебный гьерекатар:

Базадин логикадин гьерекатар:

– гафар сесериз (ачух ва ачух тушир сесер, ударение алай ва алачир слогар тайинарун; гафуна сесерин ва гьарфарин кьадар тайинарун) разбор авун;

⁵ Практикадин рекьай танишарда. Ктабдай текстер анализ ийидайла, чирвилерин дережа ахтармишдач.

⁶ Гафарин кIвалах аялрихь галаз йисан кьене тухуда.

⁷ Лезги чIалай материал кIелунихь галаз алакьалу яз, вири йисан кьене тухуда.

- гафар туькIуьр хьуниз (гафарай префикс, дувул, диб, суффикс, эхир жагъурун) разбор ийиз хьун;
- чIалан паяриз (существительныйрин къадар, падеж; прилагательныйрин къадар, падеж, глаголрин вахт тайинарун);
- синтаксисдин (интонациядиз килигна предложенидин жуьре, предложенида гафарин арада алакъа тайинарун, предложенидай подлежащее, сказуемое ва къвед лагъай дережадин членар жагъурун).
- чIалан паяриз килигна, гафар группайриз пайиз хьун.

Базадин ахтармишунрин гьерекаатар:

- лезги чIалай тамамарзавай тапшуругърин са шумуд вариант чеб-чпив гекъигун, чпиз гзаф мукъва тир кутугай тапшуругъар (теклифнавай критерийрин бинедаллаз) хкъагъун;
- теклифнавай алгоритмадай жуьреба-жуьре анализар къиле тухун (фонетикадин, морфемадин, морфологиядин ва синтаксисдин);
- теклифнавай алгоритмадин бинедаллаз гъялнавай учебный (практикадин) задачар гъялун патал информацийрин кимивилер дуьздак акъудун;
- чIалан гъалар артмишун, вилик тухун патал виликамаз лугъун.

Информациядихъ галаз кIвалах:

- информация атанвай асул чка (источник) хкъагъун, лазим тир учебно-практикадин задачар гъялдайла, информацияр ахтармишдайла словаррихъ ва справочникрихъ галаз кIвалахун; информацияр алава яз жагъурдайла, справочникар ва словарар ишлемишун;
- жуван чIалан уьлчмейрикай дуьз ва дуьз тушир малуматар ва я муаллимдин теклифдин бинедаллаз ахтармишунин къайда чир хьун;
- хаталлувилин къайдайрин информацияр Интернетдин сетдай жагъурдайла, чIехибурун куьмекдалди (муаллимрин, диде-бубайрин (къанундин векилрикай) тамам яшдив агакъ тавунвай аялрин куьмекдалди вилив хуьн;
- информацияр агакъарун патал жува-жуваз схемаяр, таблицаяр туькIуьрун.

Коммуникативный универсальный учебный гьерекаатар:

Рахунар:

- жуван уьмуьрдай, шикилдай, кьилелдай атай дуьшуьшдай текст туькIуьриз хьун, гьиссер кьалурун, жуван фикирар кьатIуниз хьун ва метлеб куьрелди ачухдиз лугьуз хьун;
- кхьена ва хуралай текстер (хабардин, шикиллу авунин, фикирар ачухарунин) туькIуьриз хьун;
- (публицистикадин) текст гьазурна инсанрин вилик экъечIна рахун;
- иллюстрациядин материалар (чIугунвай шикилар, шикилар, плакатар, схемаяр, таблицаар ва мсб.) хкягьун

Регулятивный универсальный учебный гьерекатар:

Жува-жуваз тешиклун:

- нетижаяр гун патал гьалнавай учебный задачайрин гьерекатар жува-жуваз планламишун;
- хкянавай гьерекатар галай-галайвал эцигун;
- четинвилер ва мумкин тир гьалатIар виликамаз акун.

Жув контролдик хьун:

- тамамарнавай тапшуругьрин нетижаяр вилив хуьн, гьалатIар тахьун патал кIелунин гьерекатар дуьзар хьувун;
- жуван ва чарадан кIвалахра гьалатIар жагьурун, абурун себебар дуьздал акьудун;
- теклифнавай умуми нетижайрин кIвалахдиз кьимет гун;
- жуван кIвалахдиз кьимет дуьзвилелди кьабулун.

Санал кIвалахун:

- санал кIвалахунин мурад-метлеб кьабулун, алакьунриз килигна вирида санал гьерекатар туькIуьрун: ролриз паюн, санал кIвалах авунин нетижаяр ва вахт веревирд авун ва икьардал атун;
- регьбервал авуниз, тапшурмишунар кьилиз акьудиз, муьтIуьгь хьуниз гьазурвилер кьалурун;
- умуми нетижайра жуваз кьимет гун;
- теклифнавай чешнейрикай, планрикай, фикиррикай даях кьуна санал проектдин тапшуругьар тамамарун.

СИФТЕГЪАН УМУМИ ОБРАЗОВАНИДИН ДЕРЕЖАДА «ЛЕЗГИ ЧІАЛ»
ПРЕДМЕТДИН ПРОГРАММА ЧИР ХЪУНИН КАРДА ВИЛИВ ХУЪЗВАЙ
НЕТИЖАЯР

Сифтегъан классра предмет «Лезги чІал» чирун патал аялриз агъадихъ галай хсуси цІийивилер чир хъун лазим я.

Программади сифтегъан школа куьтягъзавай аялар агъадихъ галай личностдин (хсуси), метапредметрин (предметрин алакъада авай алакъайрин) ва предметрин нетижайрин алакъунрал таъминарзава.

Личностдин(хсуси) нетижаяр

Сифтегъан классра учебный предмет «Лезги чІал» чирун патал аялриз агъадихъ галай хсуси цІийивилер чир хъун лазим я:

ватандашвилини ватанпересвилини тербия:

- жув Россиядин гражданин тирди аннамишунин бинеяр арадал гъун;
- жуван Ватандал, Дагъустандал, Россиядин халкъарал ва Дагъустандинни Россиядин тарихдал дамах авунин гъиссер, жув гъи миллетдикай ятІа аннамишунин гъиссер кутун.
- Россиядин гзаф миллетрин векилрикай ибарат обществодин ивирар (реликвия) арадал гъун, инсанпересвилини ва демократвилини ивиррихъ ялуни гъалар арадал атун;
- кІелзавай касди яшайишдин жигъетдай къугъвазвай роль къабулун ва аннамишун, кІелуниз майилвал авунин шартІар яратмишун ва гъар са кас патал кІелунихъ метлеб хъун таъминарун;
- жуван уьлкведа ва хайи ватанда алатай вахтарин алакълувал, къенин иштираквал, гележегдин акунар, ва гъа са вахтунда кІвалахдин арада художественный эсеррай веревирдер авун;
- кІелай художественный эсеррин бинедаллаз жуван ва маса халкъарин арада гъуьрмет хуьн;
- инсан обществодин член яз, адан ихтияррикай ва жавабдарвилерикай, инсандин гъуьрметвиликай ва лайихлувилерикай, ахлакъдинни этикадин

нормайрин къайдайрикай, инсанрин арада жезвай алакъайрикай сифтегъан малуматар гун.

ругъдинни ахлакъдин тербия:

– гъар са аялдиз къилди вичи кар къиле тухунин мумкинвилер гун ва абуру ахлакъдин къанунрин патахъай чирвилерин бинедаллаз чпин гъерекатрин патахъай хиве гъатзавай жавабдарвал аннамишунин дережа хкажун;

– эдеблувилин, масадбурув къени ниятар аваз эгечIунин, масадан дердидикай хабар къунин, абурун гъавурда гъатунин гъиссер деринарун;

– ислягъвал кIанивилел, сабурлувилел, хъсан майилвилер хъунал бинелу яз масадбурухъ галаз къени рафтарвал авунин важиблувал гъиссун.

эстетикадин тербия:

– эстетикадин игътияжар, ивирар (ругъдин девлет) ва гъиссер арадал гъун;

– яшайишдин жуъреба-жуъре шартIара чIехибурухъ ва таяр-туъшерихъ галаз санал кIвалахиз алакъунин, чуъруькрик къил кутун тавунин ва гъуьжет алай шартIарай дуьзгуьндаказ экъечIдай рекъер жагъуриз алакъунин ерияр кутун;

– жуван художественный культурадихъ интерес хъун, адаз гъуьрмет авун, гъар жуъредин искусстводин гъавурдик хъун, жуван ва маса халкъарин яратмишунар ва адетар чир хъун.

Физический тербия, сагъламвилин саламатвилин меденият арадал гъун:

– уьмуьрда жуван ва маса инсанрин сагъламвилин ва хатасуз къайдаяр вилив хуьн;

– бедендин ва психикадин жигъетдай сагъламвилихъ мукъаят хъун;

зегъметдин тербия:

– инсадин ва обществодин уьмуьрда зегъметдиз къимет гун (гъабурун арадай художественный эсеррикай куьмек яз мисалар гъун), художественный эсеррай мисалар веревирд ийидайла, зегъметдин нетижайрихъ галаз мукъаят

хьун, гьар жуьредин зегьметдин кIвалахрихъ галаз вердишарун ва ана иштирак авун.

экологиядин тербия:

- текстерихъ галаз кIвалах тухудай процессда, тебиатдал мукъаят хьун;
- гъизвай зарарин гьерекаатар къабул тавун.

Илим чир хьунин кьиметлувилер:

- дуьньядикай илимдин жигъетдай сифтегъан чирвилер гун; (гъабурун арада дуьньядикай илимдин жигъетдай битав тир чIалан системадикай сифтегъан малуматар гун);
- жуван чIал чирунал рикI хьун, зигъин ва гьевес хкажун.

МЕТАПРЕДМЕТДИН НЕТИЖАЯР

(ПРЕДМЕТРИН АЛАКЪАДА АВАЙ АЛАКЪАЯР)

Сифтегъан классра учебный предмет «Лезги чIал» чирун патал аялриз агъадихъ галай **чирвилер гудай (познавательный)** универсальный учебный гьерекаатар чир хьун лазим я:

Базадин логикадин гьерекаатар:

- чIалан жуьреба-жуьре уьлчмеяр гекъигун (сесер, гафар, предложенияр, текст), чIалан уьлчмеяр гекъигун патал бине эцигун (грамматикадин лишан, лексикадин мана); чIалан уьлчмейрин аналогияр чир хьун;
- са тайин тир лишандин объектар (чIалан уьлчмеяр) сад авун;
- чIалан уьлчмейрин классификацияр патал асас лишанар тайинарун (сесер, чIалан паяр, предложенияр, текстер); чIалан уьлчмеяр классифицировать авун;
- муаллимдин гуьзетунра алгоритмадин бинедаллаз чIалан материалдай алакълувилер ва кършивилер жагъурун; чIалан уьлчмейрихъ галаз кIвалахдайла алгоритмадин гьерекаатунар анализ авун;
- чIалан уьлчмейрин анализ ийидайла, учебный операцияр жува-жуваз кьилелди чара авун;
- гуьзетунин шартIара чIалан материалдихъ себебдинни делилрин алакъяяр тайинарун, нетижаяр кьун.

Базадин ахтармишунрин гьерекаатар:

- муаллимдин куьмекдалди мана-метлеб дуьз ачухдиз лугьун, рахунрин гьалар, чIала жезвай дегишвилер планлиз къачун;
- тамамарнавай тапшуругьрин са шумуд вариант гекъигун, са бубат къадайди хкъагьун (теклифнавай критерийрин бинедаллаз);
- теклифнавай пландай чIалай четин тушир гъвечIи ахтармишун (мини-исследование) тухун, теклифнавай пландай проектдин тапшуругь тамамарун;
- чирвилер къачунин кIвалахдин мурадар ва везифаяр къабулиз ва хуьз, и кIвалах кьилиз акъудунин такъатар жагъуриз алакьун;
- вилик эцигнавай везифадал ва ам кьилиз акъудунин шартIарал асаслу яз, чирвилер къачунин гьерекаатар планламишиз, абурал гуьзчивал тухуз ва абуруз кьимет гуз, нетижа къазанмишунин виридалайни менфятлу къайдаяр тайинариз алакьун.

информациядихъ галаз кIвалах:

- хабарар, малуматар къвезвай чешме хкъагьун: герек тир малуматар дуьзар хъувун патал словарар аваз хъун, словаррикай менфят къачун;
- алакьа хуьнин (коммуникативный) ва чирвилер къачунин везифайрал асаслу яз, талукъ делилар жагъурунин (справочный чешмейрай, ачух учебный информациядин майданда, интернетдай);
- кIватIунин, гьялунин, анализ гунин, агакьарунин ва баянар гунин жуьреба-жуьре къайдаяр ишлемишун;
- учебный задацадихъ галаз къадайвал текстинин къайдада видеодин, графикадин, ванцин (звукдин) малуматар арадал гъун ва абур анализ гун;
- таблицада, схемада ганвай чIалан малуматрин гъавурдик кваз хъун; чIалай малуматар гун патал жува-жуваз схемаяр, таблицаар туькIуьрун.

Сифтегъан школада кIелунин йисан эхирда аялрик **коммуникативный** умуми чирвилер къачудай амалар акатда:

Рахунар:

– жувахъ галаз суьгьбетзавай касдихъ яб акализ ва адахъ галаз рахаз, гъа са месэладай жуьреба-жуьре фикир аваз хъун мумкин тирди ва гъар садахъ вичин фикир жедай ихтияр авайди гъисаба къаз гъазур яз хъун;

– жуван фикир ачухариз, ам делилламишиз ва вакъийариз къимет гуз алакьун;

– алакьада хъунин ва чирвилер къачунин месэлаяр гъялун патал, чІалан такьатар яз, диалогдикай ва монологдикай активдаказ менфят къачуз алакьун;

– эдеблудаказ ва делилралди жуван фикирар лугъуз алакьун;

– вилик эцигнавай мурадра ва везифайрал асаслу яз жуьреба-жуьре стилрин ва жанрайрин текстер, абурун мана къатІунна, кІелунин вердишвилер къачун.

– эцигнавай задачайрихъ къадайвал жуван чІалан рахунар дуьз туькІуьрун;

– чІалан гъаларихъ галаз къадайвал сивин ва кхьинрин текстер (хабардин, лугъунин, шикилар чІугунин) туькІуьрун;

– тамамарнавай куьруь ахтармишунар, проектный тапшуругъар, жуьтдиз ва са десте кІвалахрин нетижаяр гъазурун;

– текст гъазурдайла иллюстративный материал (шикилар, плакатар) къадайвал хкъягъун;

– яратмишунрин ва цІийивилер жагъурунин жуьредин месэлаяр гъялуни кІвалахдик экечІиз, абур гъялуни къайдаяр чириз алакьун.

Сифтегъан школада кІелунин йисан эхирда аялрик **регулятивный** умуми чирвилер къачудай амалар акатда:

Жува-жуваз тешиклун:

– хкъянавай гъерекатрин галай-галайвилер дуьз эцигун;

– учебный месэладин къарардалди нетижаяр арадиз атуни гъерекатар планламишун.

Жува-жув ахтармишун:

- чирвилер къачунин кІвалахдин мурадар ва везифаяр къабулиз ва хуыз, и кІвалах кылиз акъудунин такъатар жагъуриз алакьун;
- чирвилер къачунин кІвалахда агалкъун хъунин/агалкъун тахъунин себебрин гъавурда гъатиз, гъатта агалкъун тахъай шартІарани дуызгуьн гъерекатар кыиле тухуз алакьун;
- чирвилер къачунин кІвалах кыиле фидайла, жува-жувал гуьзчивал авунин сифтегъан жуьрейрай кыл акъудун;
- чирвилер гунин ва практикадин месэлаяр гъялун патал лишанрин кІалубар арадал гъиз ва ишлемишиз алакьун;
- чІалан материалдихъ галаз кІвалахда, орфографиядин ва пунктуациядин гъалатІар жагъурун;
 - жуван кІвалахдин нетижаяр санал кІелзавай аялрин кІвалахдихъ галаз гекъигун, ганвай критерийрай кІвалахдиз дуыз кымет ягъун.

Санал кыиле тухвай кІвалах:

- саналди тир кІвалахдин умуми мурад ва ам кылиз акъудунин рекъер тайинарун;
- везифаяр ва ролар паюнин патахъай меслятдал къвез, сада-садал гуьзчивал ийиз, жува-жув тухузвай тегъердиз дуызгуьн кымет гуз алакьун;
- терефрин мукъвавилин гыссер ва санал кІвалахунин интересар фикирда къуна, чуьруькар дуьздаказ арадай акъудиз гъазур яз хъун;
- объектрин ва я тайин гъерекатрин арада авай важиблу алакъаяр ва рафтарвилер къалурзавай, предметрин арада авай асул метлебар чирун;
 - тапшурмишай кІвалахар намуслувилелди тамамарун;
 - сад хътин, себебдинни нетижадин алакъаяр тайинарун;
 - лугъуз кІанзавай фикирар са кІалубда тун;
 - проектный тапшуругъар ганвай чешнейрикай даях къуна санал тамамарун.

ПРЕДМЕТДИН НЕТИЖАЯР

1 – КЛАСС

Йисан эхирда **сад лагъай класс** куьтягъзавай аялриз ихътин чирвилер хъун лазим я:

Чирвилер: дидед чІалан вири сесер ва гъарфар, абурун арада тафават (сесер ван къведа, гъарфар кхьида) чир хъун. 4-5 гъвечІи шиир хуралай чир хъун.

- гаф ва предложение къатІуниз хъун; предложенийрай гафар чара ийиз хъун;
- гафарай сесер къатІуниз хъун;
- ачух ва ачух тушир сесерин гъарфар чеб-чпивай чара авун;
- гафуна ударение алай ва алачир ачух сес чир хъун;
- «сесинин» ва «гафунин» мана чир хъун;
- гафуна слогрин къадар чир хъун; гафар слогриз паюн; гафуна ударение аватзавай слог чир хъун;
- лезги чІалан алфавит дуьз лугъун; галай-галайвал лугъуз хъун;
- цІалцІамдиз слогралди гъвечІи текстер дуьз кІелун;
- таниш тушир текст са минутда 20 – 25 гафунин еришдалди кІелун;
- предложенийрин эхирда пауза хуьн;
- гафарай сесер чара авун ва абурун галай-галайвал тайинарун;
- чІехи ва гъвечІи гъарфар ва абурун галкІурунар михъиз, ачухдиз кхьин;
- гъилин хатІаралди ва печатдай кхъенвай гафар ва предложенияр чин къачуна, дуьз кхьин;
- диктовкадалди гафар ва 3-5 гафуникай ибарат предложенияр савадлудаказ (гъарфар ахъай тавуна, абурун кІалубар чІур тавуна) кхьин;
- тайин темадиз талукъ 2-3 предложение туькІуьрун;
- гафар, предложенияр, текст бес къадар кІевиз ва ачухдиз кІелун;
- гафуна слогрин къадар тайинарун; гафар слогриз паюн; ударение аватзавай слог тайинарун;
- чешнедиз килигиз чин къачуна кхьин;
- гъалатІар ахъай тавуна, дуьз, михьидаказ кхьин;
- чирнавай темадай гъалатІар жагъурун ва абур туькІуьр хъувун;
- яб акалай темадин гъавурдик хъун;

- куьруь текстер жува-жуваз интонациядалди кӀелун; паузаяр ва препинанидин лишанар вилив хуьз;
- 5-6 гафуникай предложенияр туькӀуьриз хьун;
- 5-6 предложенидикай текст манадихь кьадайвал туькӀуьриз хьун;
- муаллимдиз ва юлдашриз яб гуз алакьун.

2 – КЛАСС

Йисан эхирда **кьвед лагьай класс** куьтягъзавай аялриз ихьтин чирвилер, алакьунар ва вердишвилер хьун лазим я:

- алфавит, гьарфарин тӀварар, ачух ва ачух тушир сесерин лишанар, гафунин кьатӀ са цӀарцӀай муькуь цӀарцӀиз акьудунин кьайдаяр.

Аялрилай алакьун лазим я:

- гафар, предложенияр, 30-40 гаф авай текстер, гьарфар ахьай тийиз, артуханбур кухтан тийиз, михьи хатӀаралди дуьз кхьиз;

- гафар слогриз пайиз, ударение кьвезвай слог тайинариз, гафунин кьатӀ са цӀарцӀай муькуь цӀарцӀиз слогралди акьудиз;

- инсанрин тӀварар, фамилияр, шегьерринни хуьрерин, вацӀарин тӀварар, гьайванрин лакӀабар чӀехи гьарфунилай кхьиз;

- кьуша гьарфар кьведай, лабиал сесер квай, туькӀуьр хьанвай гьарфар квай гафар дуьз кхьиз:

- **е, ю, я, й, ь, ъ** гьарфар квай гафар дуьз кӀелиз ва кхьиз;

- фонетикадин разбор кьиле тухуз; гафар слогриз пайиз, ударение алай слог чара ийиз, гафуна сесеринни гьарфарин галай-галайвал, слогрин, сесерин ва гьарфарин кьадарар тайинариз;

- гафарал суалар дуьз эцигиз ва абурун куьмекдалди затӀар, затӀарин лишанар ва крар кьалурдай гафар тайинариз;

- *вуж? вужар?* суалдиз жаваб гудай гафар *вуч? вучар?* суалдиз жаваб гудайбурувай чара ийиз;

- *гьихьтин? гьи?* суалдиз жаваб гудай гафар чир хьун;

- *вуч авуна? вуч хьана?* суалдиз жаваб гудай гафар чир хьун;

– *вуж? вуч? шумуд? гыхьтин?* суалдиз жаваб гудай гафар чир хьун;
суалдиз жаваб гудайбурувай чара ийиз;

– предложенида гафарин арада алакъяар тайинариз, предложенида кылин членар (подлежащее ва сказуемое) чара ийиз;

– предложенидин кыле члехи гъарф ишлемишиз. Эхирда точка, суалдин ишара, эвер гунин ишара эцигиз;

– чин къачуна кхьин (гъалатIар ахъай тавуна, кхьинар чIур тавун);

– чирнавай темадай гъалатIар жагъурун ва абур туькIуьр хъувун;

– словаррихъ галаз кIвалахун;

– гафарикай предложенияр туькIуьриз алакъун;

– текстинин тема тайинарун, адаз кыл гун, текст паяриз паюн;

– пайи-паяр хъанвай предложенияр манадин жигъетдай чеб чпихъ галаз къадайвал гуьнгуюна туна текст туькIуьрун;

– суалдин куьмекдалди 40-50 гаф авай текстерай изложенияр кхьиз, тайин темадай 2 – 3 предложение туькIуьриз ва кхьиз;

– чирай манадин гафар жуван гафаралди лугъун.

3 – КЛАСС

Йисан эхирда **пуд лагъай класс** куьтягъзавай аялриз ихътин чирвилер, алакъунар ва вердишвилер хъун лазим я:

– гафунин паяр: эхир, суффикс, префикс, диб чир хъун;

– са дувулдин гафар чир хъун;

– чIалан паяр: существительное, прилагательное, числительное, тIварцIиэвезар, глагол чир хъун, грамматикадин лишанар тайинарун;

– предложенидин членар: кылин (подлежащее ва сказуемое) жагъуриз хъун;

– предложенидин къвед лагъай дережадин чара ийиз хъун;

– гуьрчег хатIаралди чин къачуна ва диктовкадалди (40-50 гаф) кIелай орфограммаяр квай текст савадлудаказ кхьиз;

– фонетикадиз талукъ разбор ийиз: гафар слогриз пайиз, ачух ва ачух тушир сесер жагъурна, ударение къвезвай слогар тайинариз, гафуна сесерин ва гъарфарин къадар тайинариз;

– туькIуьр хъуниз килигна гафар (*дувул, суффикс, префикс, эхир чара ийиз*) разбор ийиз чир хъун;

– чIалан паяр чара ийиз ва абурун грамматикадиз талукъ лишанар (къадар, падеж, вахт) тайинарун;

– предложенида гафарин арада алакъаяр тайинариз ва алакъалу ибараяр (гафарин жуьтер) чара ийиз;

– предложение членриз (къилин ва къвед лагъай дережадин членар жагъурун, суалдин куьмекдалди абурун алакъаяр тайинарун) разбор ийиз;

– гегъенш ва гегъенш тушир предложенияр чара ийиз;

– гегъенш тушир предложенияр гегъеншар ийиз алакъун; гегъенш предложенияр гегъенш тушир предложенийриз элкъуьриз хъун;

– атанвай темадай гъалатIар жагъурун ва абур туькIуьр хъувун;

– текстерин жуьреяр чир хъун; текстинин тема тайинарун, ам паяриз паян, адаз къил гун;

– текстинин къилин мана тайинарун;

– текстиниз план туькIуьрун;

– текстина ганвай пландай текст туькIуьриз алакъун;

– вирида санал туькIуьрнавай пландай 50-60 гаф авай текстинай изложение ва сочинение кхъиз алакъун.

4– КЛАСС

Йисан эхирда **къуд лагъай класс** куьтягъзавай аялриз ихътин чирвилер, алакъунар ва вердишвилер хъун лазим я:

– лезги чIалакай умуми малуматар гун;

– кIелай чIалан паяр ва абурун лишанар;

– са жинсинин членар;

– гегъенш тушир ва гегъенш предложенияр;

– сложный предложенияр.

IV класс куктыгъзавай аялрихъ ихътин **агалкъунар** хъун лазим я:

– келай темайриз талукъ орфограммаяр, простой ва сложный предложенийрин препинанидин лишанар квай диктант кхъин (60-70 гаф) авай;

– разбор авун: а) гафар сесериз (ачух ва ачух тушир сесер, ударение алай ва алачир слогар тайинарун; гафуна сесерин ва гъарфарин къадар тайинарун);

– гафар туькIуьр хъуниз (гафарай *префикс*, *дувул*, *диб*, *суффикс*, *эхир* жагъурун);

– существительныйрин къадар, падеж тайинарун;

– прилагательныйрин къадар, падеж тайинарун;

– глаголдин вахт тайинарун;

– гаф, алакълу ибара, предложение чара ийиз хъун;

– синтаксисдин интонациядиз килигна предложенидин жуьре тайинарун;

– предложенида гафарин арада алакълу тайинарун;

– гегъенш ва гъенш тушир предложенияр къатIуниз хъун;

– простой ва сложный предложенияр чара ийиз хъун;

– предложенидай подлежащее, сказуемое ва къвед лагълу дережадин членар жагъурун;

– синтаксисдин разбор ийиз чир хъун;

– чирай темайрай орфографиядин ва пунктуациядин гъалатлар жагъурун ва абур туькIуьр хъувун;

– рахунрин гълалар къатIуниз хъун (нихъ галаз, вуч себебдалди, гына кыле физватIа ихтилатар);

– 3-5 предложенидикай ибарат тайин вакъиадиз талукъ сивин ва кхъинрин текстер туькIуьрун (кагълазар, тебрикдин открыткаяр, малуматар ва мсб.);

– масадан куьмек галачиз жува-жуваз туькIуьрнавай пландай (70 – 80 гаф) изложение кхъин, яшайишдай са вакъиадикай, экскурсиядикай, гуьзетунрай гъвечIи гыкая кхъин.

ТЕМАТИКАДИН ПЛАНИРОВАНИЕ

1 – КЛАСС (84 сят)

№ п/п	Тема, курсунин раздел	Программадин мана	Чирвилер тешкилунин къайдаяр ва формаяр Аялдин кІвалахдин характеристика
КІелиз-кхъиз чирун (69 сят)			
1	Сивин ва кхъинрин чІал. (10 сят)	Аялриз текст ахъайиз ва я кІелиз, дикъетдалди яб акализ вердишарун. Аялрин чпин уьмуьрдай, суьгьбетар тешкилун. Текстинихъ яб акалдайла ва я жува кІелдайла гъавурдик кваз хъун.	Практикадин рекъай рахунрин чІал (лугъунин, яб акалунин) ва кхъинрин чІал (кхъинар, кІелун) къатІуниз хъун. Школада ва тарсуна герек затІар лугъун ва хордалди муаллимдихъ галаз лугъун. Са жуьредин сюжетдин дуьздаказ галай-галайвилелди чІугунвай шикилрихъ галаз кІвалах: шикилрикай даях къуна суьгьбет туькІуьрун, сюжет веревирд авун, вакъиа анализ авун. Са жуьредин сюжетдин дуьздаказ галай-галайвилелди чІугунвай шикилрихъ галаз кІвалах: чІугунвай шикил анализ авун, вакъиа галай-галайвал туькІуьр хъувун, суьгьбет туькІуьрун. ГъвечІи суьгьбетар туькІуьриз алакьун (месела, жуван школадин уьмуьрдикай ва я жуван килел атай са гъвечІи дуьшуьшдикай). Масабуру вуч лугъузватІа дикъетдаказ яб акалун, рахазвайдан гаф атІун тавун. Муаллимдин суалриз жаваб гун.

		«Букварда» ишлемишнавай лишанрин метлебар ва ктабдин элементар (жилдер, чинар, шикилар, форзац). Тарсуна жув тухунин кьайдаяр. Учебный пособидахъ галаз кIвалахдай кьайдаяр. Гъилин хатIарин тетрадахъ галаз танишвал. Гъилин хатIарин элементар (жилд, чинар). Кхьинра сифте герек затIар. Ручкадахъ галаз танишарун. Кхьидайла дуьз ацукьиз, ручка дуьз кьаз, тетрадь дуьз эцигиз чирун; гъил кхьинар ийиз гъазурун; гъилин билегдин упражненияр; тетраддин цIарцIай гъил дуьз тухуз вердишарун. Гъарфарин элементар (гъвечIи ва чIехи): дуьз цIар, вини кьилихъ кIир галай цIарар, агъа кьилихъ кIир галай цIарар, вини кьилихъни агъа кьилихъ кIир галай цIарар кхьин. Гъил кхьинар ийиз гъазурун. Кхьинра гигиенадин кьайдаяр. Пуд пипIен шикилда экъуьрун, штрихар чIугун, гъвечIи кружра экъуьрун. Тарсуна жув тухунин кьайда. Группадахъ галаз кIвалах тухунин кьайда. Предложенидахъ, гафунихъ галаз танишвал. Рахунар предложенийриз, предложенияр гафариз, гафар слогриз чара авун.	Юлдашдиз школадикай жуван фикирар лугъун. Тарсуна жуван кIвалахдин нетижайриз кьимет гун. Учебник вилив хуьн. Учебникдин (жилдер, чинар, шикилар, форзац) элементрихъ танишарун. Учебникда ишлемишзавай лишанрихъ галаз танишарун, гъар са лишандин метлебдин гъавурда тун ва «Букварь» учебникда абуру гъихътин чка кьазватIа гъавурда тун. Учебникдахъ галаз гъикI гелкъвена кIандатIа гъавурда тун: ктабдин чинар мукъаятдиз ахъаюн, къвечIилар тавун, ктабдин юкъва чар (закладка) тун ва мсб. И кьайдаяр «Букварь» учебникдахъ галаз кIвалахдайла ишлемишун. Жув тарсуна гъикI тухудатIа (дуьз ацукьун, жаваб гудайла гъил хкажун, жаваб гудайла кьарагъун, кIевиз ва ачухдиз жаваб гун, муаллимдахъ яб акалун ва адан тапшуругъар тамамарун, юлдашдин жавабрихъ яб акалун) чирун ва вилив хуьн. Чирвилерин йикъакай суьгъбетар авун. Чирвилери инсандин уьмуьрда чIехи чка кьуникай лугъун. Гъилин хатIар вучиз герек ятIа тайинарун. Гъилин хатIар тетрадь вилив хуьн. Кхьидайла, дуьз ацукьиз, ручка дуьз кьаз, тетрадь дуьз эцигиз чирун; гъил кхьинар ийиз гъазурун; гъилин билегдин упражненияр авун; тетраддин цIарцIай гъил дуьз тухуз вердишарун. Партадал гъилин хатIарин тетрадь дуьз эцигун. Кхьидайла ручка дуьз кьун. «Гъилин хатIарин» тетрадда ганвай (пайдах, къуд пипIенди) шикилар фикирда кьун, ручкадалди ва карандашдалди экъуьрун, цIарцIай акъуд тавун, абурун арада мензил тун. «Гъилин хатIар» тетрадь вилив хуьн. Гъилин хатIар вучиз герек ятIа гъавурда тун. Кхьидайла дуьз ацукьиз, ручка дуьз кьаз, тетрадь дуьз эцигиз чирун; гъил кхьинар ийиз гъазурун; гъилин билегдин упражненияр; тетраддин цIарцIай гъил дуьз тухуз вердишарун. Партадал гъилин хатIарин тетрадь дуьз эцигун. Кхьидайла ручка дуьз кьун. «Гъилин хатIар» тетрадахъ галаз
--	--	---	---

	Гъил кхына́р ийиз гъазурун. Кхы́нра ги́гиенадин къа́йдаяр. Чехи ва гъвеч́и алгъай ц́ларара экъу́рун. Вини кы́лин ва агъа кы́лин алгъай ц́ларара экъу́рун. Гафар сло́гриз паю́н. Гафа́ра сло́грин кьа́дар тайина́рун. Схе́ма анали́з аву́н. Сю́жет авай ши́килдай жу́ван гу́ьзетунра́лди суы́гбет туы́кгуы́риз ала́кьун. Зегъме́тдин ала́тар, еми́шар, майва́яр. Зегъме́тдал риќ хьун.	ќлвалах аву́н. Чешне́диз кили́гна (пуд пип́ленди, ц́ларар) ручка́лалди ва каранда́шдалди экъу́рун. Ц́цийи ц́ларц́ля́й кхы́н хъу́вун, ц́ларц́ля́й акъуд таву́н, ара́да мензи́ Ши́килри́з кили́гун. Ганва́й зат́ларин т́ларар лу́гун ва гуы́ггуы́нлай муалли́мдихъ гала́з хордалди лу́гун. Зат́лар ква́з предложе́ния́р туы́кгуы́риз ала́кьун. Ганва́й ши́килрай зат́лар гру́ппайри́з паю́н. Ши́килдай суы́гбет туы́кгуы́рун. Суы́гбетди́з кыл гун. Суа́лри́з жаваба́р гун. Сю́жет авай ши́килдай суы́гбет туы́кгуы́риз ала́кьун. Суы́гбетда́й предложе́ния́р чара́ аву́н. Предложе́нийрай га́фар чара́ аву́н. Гафар сло́гриз паю́н. Гафа́ра сло́грин кьа́дар тайина́рун. Ичи́нин ши́килда экъу́рун. Гъвеч́и ва ч́ехи алгъай ц́ларара экъу́рун. Вини кы́лихъ ва агъа кы́лихъ алгъай ц́ларара ду́ьз экъу́рун, ц́ларц́ля́й акъуд таву́н. Аялри́в туп́ларин упражне́ния́р ийиз тун. Ши́килри́хъ гала́з тани́ш хьун. Ганва́й зат́ларин т́ларар лу́гун. Гафар сло́гриз паю́н. Гаф сло́гралди лу́гун. Гафу́на сло́грин кьа́дар тайина́рун. Схе́майри́з фи́кир гун. Схе́мада ачу́х сес ва ачу́х туши́р сес гы́ рангуна́лди ганва́тла́ чир хьун. Схе́мада гаф гыхь́тин сесини́лай (ачух ва ачу́х туши́р) башла́мишзават́ла́ кьалу́рун. Гафу́на ачу́х сесе́р шумуд ават́ла́ тайина́рун. Ачу́х туши́р сесе́р шумуд ават́ла́ тайина́рун. Са сло́гдин, кь́ве сло́гдин ва са шумуд сло́гдин га́фар жагъу́рун. Ганва́й га́фар гру́ппайри́з паю́н (еми́шар, майва́яр, зегъме́тдин ала́тар ва мсб.). Зат́лари́кай предложе́ния́р туы́кгуы́рун. Предложе́нийрай га́фарин кьа́дар чара́ аву́н. Сло́гриз паю́н ва сло́грин кьа́дар чир хьун. Суы́гбет туы́кгуы́рун, суы́гбетди́з кыл гун. Суа́лри́з жаваба́р гун. Тарсу́на жу́ван ала́кьунри́з кьиме́т гун. Кхы́дайдла́ ду́ьз ацу́кьиз, ручка́ ду́ьз кьа́з, тетра́дь ду́ьз эци́гиз чи́рун; гъи́л кхы́на́р ийиз гъазурун; гъи́лин биле́гдин упражне́ния́р; тетра́ддин
--	--	---

		Печатдин <i>А, И, У</i> ва <i>цIарцIин а, и, у</i>, гьарфар. Чехи ва гьвечIи гьарфар. <i>«Гьарфарин кассадиxъ»</i> танишарун. Сюжет авай шикилрай гьвечIи суьгьбет туькIуьрун. Чехи <i>А, И, У</i> ва гьвечIи <i>а, и, у</i> гьарфар гекъигун. Печатдин ва <i>цIарцIин</i> гьарфар.	цIарцIай гьил дуьз тухуз вердишарун. Партадал <i>«Гьилин хатIарин»</i> тетрадь дуьз эцигун. <i>«Гьилин хатIар»</i> тетраддихъ галаз кIвалахун. Агъа кьилихъ кIир галай цIарар ва ручка экъуьрун. Вини кьилихъ кIир галай цIарара ручка экъуьрун. Вини кьилин ва агъа кьилин алгъай цIарара экъуьрун. <i>«Гьилин хатIарин»</i> тетрадда ганвай чешнедай графикадин элементар экъуьрун. Къхинрин арада мензил тун. Сюжет авай шикилдай суалриз жавабар гун. Схемайрихъ галаз кIвалахун. Схемайра ганвай затIар группайриз паюн. Схемайра чара авунвай [а], [и], [у] сесер къалурун. А, а, И, и, У, у гьарфарин чеб-чпиз ухшарвал ва тафаватлувал тайинарун, чеб-чпивай анжах еке ва гьвечIивилиз килигна чара жедайди къалурун. Муаллимди [а], [и], [у] сесер сивяй гьикI акъатзаватIа къалурун ва хордалди аялрив лугъуз тун. Гаф лугъудайла ана авай [а], [и], [у] сесер чара авун ва адан къетIенвилер гуьзетун. Афни гафунай [а], [и] сесер чара авун, гафуна адан чка тайинарун (сифте кьиле). Схемадай сифте кьиле, юкъва ва эхирда [а], [и], [у] сес авай гафар жагъурун ва лугъуз тун. Схемада ачух ва ачух тушир сесер гьи рангаралди ганватIа къалурун. Печатный, чехи ва гьвечIи А, а, И, и, У, у гьарфар чир хъун. Гафар слогралди кIелун, абурун къадар тайинарун. Сюжет авай шикилдай суьгьбет туькIуьрун, адаз кьил гун. Муаллимдин суалриз жавабар гун. Чирай А, а, И, и, У, у гьарфарин чка <i>«Гьарфарин кассадай»</i> тайинарун. Къхидайла дуьз ацукьиз, ручка дуьз къаз, тетрадь дуьз эцигиз чирун; гьил кхьинар ийиз гъазурун.
	Буквардин девир. КIелун ва кхьин. (59 сят)	Ачух тушир [м] сес, М, м гьарфар чирун.	Шикилрихъ галаз таниш хъун. Гафунай [м] сес чара авун ва адаз характеристика гун. М, м гьарфарин чеб-чпиз ухшарвал ва тафаватлувал тайинарун, чеб-чпивай анжах еке ва гьвечIивилиз килигна чара жедайди къалурун. [М] сес сивяй гьикI акъатзаватIа къалурун. Аялрив хордалди лугъуз тун. Схемайрихъ галаз

		[л] сес, Л, л гъарфар чирун. [н] сес, Н, н гъарфар чирун. [ш] сес, Ш, ш гъарфар чирун. [с] сес, С, с гъарфар чирун. [р] сес, Р, р гъарфар чирун.	кІвалахун. Схемайра м гъарфунин чка (сифте кыле, юкьва ва эхирда) тайинарун. ЗатІарин тІварар лугъун. ЗатІарикай предложенияр туькІуьрун. Гафара цІийи гъарф чир хьун. Чирай гъарф квай слогар кІелун. <i>М, м</i> гъарфарин чка «<i>гъарфарин кассадай</i>» тайинарун. Схеада ачух ва ачух тушир гъарфар гы рангуналди ганватІа кьалурун. Гафунай цІийи <i>[л]</i> сес чара авун, адаз характеристика гун, гъарфуналди кьалурун, гафара цІийи сесер чирун, чирай гъарф квай гафар ва слогар кІелун, атІай гъарфарикай цІийи гъарф акъудиз тун. <i>Л, л</i> гъарфарин чеб-чпиз ухшарвал ва тафаватлувал тайинарун, чеб-чпивай анжах еке гъвечІивилиз килигна чара жедайди кьалурун. Гафунай цІийи <i>Н, н</i> сес чара авун, адаз характеристика гун, гъарфуналди кьалурун, гафара цІийи сесер чирун, чирай гъарф квай гафар ва слогар кІелун, атІай гъарфарикай цІийи гъарф акъудиз тун. Слогар сад-садахъ гилигун, атІай слогрикай гафар туькІуьрун. Шикилрихъ галаз таниш хьун. Гафунай цІийи сес <i>Ш, ш</i> чара авун, адаз характеристика гун, гъарфуналди кьалурун, гафара цІийи сесер чирун, чирай гъарф квай гафар ва слогар кІелун, атІай гъарфарикай цІийи гъарф акъудиз тун. Сес сивай дуьз акъудиз тун. <i>С, с</i> гъарфарин чеб-чпиз ухшарвал ва тафаватлувал тайинарун, чеб-чпивай анжах еке ва гъвечІивилиз килигна чара жедайди кьалурун. Слогар сад-садахъ гилигун, атІай слогрикай гафар туькІуьрун. <i>Р, р</i> гъарфарин чеб-чпиз ухшарвал ва тафаватлувал тайинарун, чеб-чпивай анжах еке-гъвечІивилиз килигна чара жедайди кьалурун. Слогра цІийи гъарфунин чка (сифте кыле, юкьва, эхирда) тайинарун. Предложенияр слогралди кІелун. Предложенияр давамарун. Схемадиз килигна предложенияр туькІуьрун. Хордалди ва кьилди-кьилди слогар лугъун. Ганвай гафарикай предложенияр туькІуьрун.
--	--	---	--

		[в] сес, В, в гъарфар чирун. [з] сес, З, з гъарфар чирун. [х] сес, Х, х гъарфар чирун. [ф] сес, Ф, ф гъарфар чирун. [г] сес, Г, г гъарфар чирун. [б] сес, Б, б гъарфар чирун.	Схемайра ачух ва ачух тушир сесер гъи рангуналди ганватIа тайинарун. Гафарай цIийи В, в сесер чара авун, сесинин винел кIвалахун, характеристика гун. Гафарай цIийи сесер чирун, чирай гъарфарай слогар ва гафар кIелун. Суьгъбет авун ва суалриз жавабар гун. Гафар слогралди кIелун. [З] сес гафара чара авун, характеристика гун, гъарф къалурун, гафарай цIийи сес чир хьун, чирай гъарф квай слогар ва гафар кIелун. Муаллимдихъ галаз хордалди ва кьилди-кьилди [з] сес лугьун. Сес сивяй дуьз акъудиз тун. Гафара [з] сесинин чка къалурун (сифте кьиле, юкъва, эхирда). Гафарикай предложенияр туькIуьрун. Схемдиз килигна предложеняр туькIуьрун. [Х] сес гафара чара авун, характеристика гун, гъарф къалурун, гафара цIийи сес чир хьун, чирай гъарф квай слогар ва гафар кIелун. Муаллимдихъ галаз хордалди ва кьилди-кьилди з лугьун. Сес сивяй дуьз акъудиз тун. Гафарикай предложенияр туькIуьрун. Гафар слогриз паюн ва я гафар атIай гъарфарикай туькIуьриз кIелун. Схемдиз килигиз предложенияр туькIуьрун. [Ф] сес гафара чара авун, характеристика гун, гъарф къалурун, гафара цIийи сес чир хьун, чирай гъарф квай слогар ва гафар кIелун. Муаллимдихъ галаз хордалди ва кьилди-кьилди [ф] сес лугьун. Гафара [ф] сесинин чка къалурун (сифте кьиле, юкъва, эхирда). Схемайра ачух ва ачух тушир сесер гъи рангуналди ганватIа тайинарун. [Г] сес гафара чара авун, характеристика гун, гъарф къалурун, гафара цIийи сес чир хьун, чирай гъарф квай слогар ва гафар кIелун. Муаллимдихъ галаз хордалди ва кьилди-кьилди г гъарф лугьун. Сес сивяй дуьз акъудиз тун. Гафара [г] сесинин чка къалурун (сифте кьиле, юкъва, эхирда). Схемайра ачух ва ачух тушир сесер гъи рангуналди ганватIа тайинарун. [Б] сес гафар чара авун,
--	--	---	---

		[й] сес, Й, й гъарфар чирун. [т] сес, Т, т гъарфар чирун. [п] сес, П, п гъарфар чирун. [д] сес, Д, д гъарфар чирун. [ж] сес, Ж, ж гъарфар чирун. [йэ] сес, Е, е гъарфар чирун. [о] сес, о, о гъарфар чирун. [ч] сес, Ч, ч гъарфар чирун.	характеристика гун, гъарф къалурун, гафара цИйи сес чир хъун, чирай гъарф квай слогар ва гафар кІелун. Муаллимдихъ галаз хордалди ва кылди-кылди б гъарф лугъун. Сес сивяй дуъз акъудиз тун. [Й] сес гафара чара авун, характеристика гун, гъарф къалурун, гафара цИйи сес чир хъун, чирай гъарф квай слогар ва гафар кІелун. Муаллимдихъ галаз хордалди ва кылди-кылди й гъарф лугъун. [Т] сес гафара чара авун, характеристика гун, гъарф къалурун, гафара цИйи сес чир хъун, чирай гъарф квай слогар ва гафар кІелун. Муаллимдихъ галаз хордалди ва кылди-кылди т гъарф лугъун. Сес сивяй дуъз акъудиз тун. [П] сес гафара чара авун, характеристика гун, гъарф къалурун, гафара цИйи сес чир хъун, чирай гъарф квай слогар ва гафар кІелун. Муаллимдихъ галаз хордалди ва кылди-кылди п гъарф лугъун. [Д] сес гафара чара авун, характеристика гун, гъарф къалурун, гафара цИйи сес чир хъун, чирай гъарф квай слогар ва гафар кІелун. Муаллимдихъ галаз хордалди ва кылди-кылди д гъарф лугъун. [Ж] сес гафара чара авун, характеристика гун, гъарф къалурун, гафара цИйи сес чир хъун, чирай гъарф квай слогар ва гафар кІелун. Слогар ккІана кІелун. Муаллимдихъ галаз хордалди ва кылди-кылди ж гъарф лугъун. [йэ] сес гафара чара авун, характеристика гун, гъарф къалурун, гафара цИйи сес чир хъун, чирай гъарф квай слогар ва гафар кІелун. Слогар ккІана кІелун. Муаллимдихъ галаз хордалди ва кылди-кылди е гъарф лугъун. [О] сес гафара чара авун, характеристика гун, гъарф къалурун, гафара цИйи сес чир хъун, чирай гъарф квай слогар ва гафар кІелун. Слогар ккІана кІелун. Муаллимдихъ галаз хордалди ва кылди-кылди о гъарф лугъун.
--	--	--	--

		[ц] сес, Ц, ц гъарфар чирун. [йа], Я, я гъарфар чирун. Ачух [йу] сес, Ю, ю гъарфар чирун. Ачух [йо] сес, Ё, ё гъарфар чирун. Ъ гъарф (кѐви лишан) чирун. ь гъарф чирун (хъуьтуьл лишан) чирун. [ы] сес, ы гъарф чирун.	[Ч] сес гафара чара авун, характеристика гун, гъарф къалурун, гафара цИйи сес чир хъун, чирай гъарф квай слогар ва гафар кѐлун. Слогар ккѐлана кѐлун. Муаллимдихъ галаз хордалди ва кьилди-кьилди ч гъарф лугъун. Атѐай гъарфарикай гафар туькѐуьрун. Сес сивяй дуьз акъудиз тун. [Ц] сес гафара чара авун, характеристика гун, гъарф къалурун, гафара цИйи сес чир хъун, чирай гъарф квай слогар ва гафар кѐлун. Слогар ккѐлана кѐлун. Муаллимдихъ галаз хордалди ва кьилди-кьилди ц гъарф лугъун. Атѐай гъарфарикай гафар туькѐуьрун. Сес сивяй дуьз акъудиз тун. [йа] сес гафара чара авун, характеристика гун, гъарф къалурун, гафара цИйи сес чир хъун, чирай гъарф квай слогар ва гафар кѐлун. Слогар ккѐлана кѐлун. Атѐай гъарфарикай гафар туькѐуьрун. Сес сивяй дуьз акъудиз тун. Гафар слогриз ва сесериз анализ авун. [йа] сес гафунин сифте кьиле ва юкьва дуьшуьш жезвай гафар кхьин. Гафара сесеринни гъарфарин къадаррин гъавурда тун. [йу] сес гафара чара авун, характеристика гун, гъарф къалурун, гафара цИйи сес чир хъун, чирай гъарф квай слогар ва гафар кѐлун. Слогар ккѐлана кѐлун. Муаллимдихъ галаз хордалди ва кьилди-кьилди ю гъарф лугъун. Атѐай гъарфарикай гафар туькѐуьрун. Сес сивяй дуьз акъудиз тун. [Йо] сес гафара чара авун, характеристика гун, гъарф къалурун, гафара цИйи сес чир хъун, чирай гъарф квай слогар ва гафар кѐлун. Слогар ккѐлана кѐлун. Муаллимдихъ галаз хордалди ва кьилди-кьилди ъ гъарф лугъун. ъ гъарф къалурун. Ва – ваъ, я – яъ гафар сад-садав гекъигун, ъ сес чара авун. ъ гъарф къалурун. <i>Муъмин, Муъминат, подъезд</i> гафар слогриз, слогар сесериз паюн, ъ чара авун. ъ гъарф квай гафар атѐай гъарфарикай туькѐуьрун. <i>Съезд, подъезд</i> хьтин урус чѐалай атанвай гафара ъ ишлемишуникай практикадин чирвал гун. ь гъарф къалурун. Гафара ь гъарф чара
--	--	---	---

		Ачух [уь] сес, Уь, уь гьарфар чирун. [гъ] сес, Гъ, гъ гьарфар чирун. [къ] сес, Къ, къ гьарфар чирун. [хъ] сес, Хъ, хъ гьарфар чирун. [гъ] сес, Гъ, гъ гьарфар чирун.	авун. Урус чІалай атанвай <i>альбом, школьник, больница, тетрадь</i> хътин гафара ь ишлемишун лазим тирди практикадин рекъяй чирун. <i>Лагерь, конькияр</i> гафар слогриз пайна атІай гафарикай туькІуьрун. <i>Ы</i> гьарф къалурун. Муаллимдихъ галаз хордалди ва къилди-къилди <i>ы</i> гьарф лугъун. <i>Гафара [ы]</i> сес чара авун. Урус чІалай атанвай <i>выставка, дежурный, лыжаяр</i> гафар слогриз ва сесериз анализ авун. <i>[ы]</i> сес квай гафар жагъурун, абур слогриз паюн. Предложение атІай гьарфарикай туькІуьрун. <i>Уь</i> гьарф къалурун. Муаллимдихъ галаз хордалди ва къилди-къилди <i>уь</i> гьарф лугъун. <i>Гафарай [уь]</i> сес чара авун, и сес квай гафар лугъуз тун. <i>Уьзуьм, уьнуьг, уьрдег, уьтуь</i> гафар слогриз паюн, абур атІай гьарфарикай туькІуьрун, сифте слогралди, ахпа ккІана санал кІелун. <i>Гъ</i> гьарфуниз характеристика гун. <i>Гъ</i> гьарф къалурун. Муаллимдихъ галаз хордалди ва къилди-къилди <i>гъ</i> гьарф лугъун. Слогар кІелун. <i>Гафарай [гъ]</i> сес чара авун, и сес квай гафар лугъуз тун. <i>Багъ, Агъалар, багъманчи</i> гафар слогриз паюн, абурун къадар тайинарун, абур атІай гьарфарикай туькІуьрун, сифте слогралди, ахпа ккІана санал кІелун. <i>[гъ]</i> сес сивяй дуьздаказ акъудиз чирун. <i>Къ</i> гьарфуниз характеристика гун. <i>Къ</i> гьарф къалурун. Муаллимдихъ галаз хордалди ва къилди-къилди <i>къ</i> гьарф лугъун. Слогар кІелун. <i>Гафарай [къ]</i> сес чара авун, и сес квай гафар лугъуз тун. <i>Къаш, къужа, къазарин</i> гафар слогриз паюн, абурун къадар тайинарун. <i>Хъ</i> гьарфуниз характеристика гун. <i>Хъ</i> гьарф къалурун. Муаллимдихъ галаз хордалди ва къилди-къилди <i>хъ</i> гьарф лугъун. Слогар кІелун. <i>Гафарай [хъ]</i> сес чара авун, и сес квай гафар лугъуз тун. <i>Хъач, мехъер, хъиреяр</i> гафар слогриз паюн, абурун къадар тайинарун. <i>Гафар</i> атІай гьарфарикай туькІуьрун, сифте слогралди, ахпа ккІана санал кІелун. <i>Гъ</i> гьарфуниз характеристика гун. <i>Гъ</i> гьарф къалурун. Муаллимдихъ галаз хордалди ва къилди-къилди <i>гъ</i> гьарф
--	--	---	--

		[хъ] сес, Хъ, хъ гъарфар чирун. [къ] сес, Къ, къ гъарфар. [кІ] сес, КІ, кІ гъарфар чирун. [пІ] сес, ПІ, пІ гъарфар чирун. [тІ] сес, ТІ, тІ гъарфар чирун. [цІ] сес, ЦІ, цІ гъарфар чирун.	лугъун. Слогар кІелун. Гафарай [гъ] сес чара авун, и сес квай гафар лугъуз тун. <i>Гъафте, гъайван, гъайбатлу</i> гафар слогриз паюн, абурун къадар тайинарун. Гафар атІай гъарфарикай туькІуьрун, сифте слогралди, ахпа ккІана санал кІелун. Хъ гъарфуниз характеристика гун. Хъ гъарф къалурун. Муаллимдихъ галаз хордалди ва къилди-къилди хъ гъарф лугъун. Слогар кІелун. Гафарай [хъ] сес чара авун, и сес квай гафар лугъуз тун. <i>Михъи, михъивал, кхъихъ</i> гафар слогриз паюн, абурун къадар тайинарун. Гафар атІай гъарфарикай туькІуьрун, сифте слогралди, ахпа ккІана санал кІелун. [Хъ] сес сивяй дуьздаказ акъудиз чирун. Къ гъарфуниз характеристика гун. Къ гъарф къалурун. Муаллимдихъ галаз хордалди ва къилди-къилди къ гъарф лугъун. Слогар кІелун. Гафарай [къ] сес чара авун, и сес квай гафар лугъуз тун. <i>Къиф, макъар, ракъ, къаркъулув</i> гафар слогриз паюн, абурун къадар тайинарун. Гафар атІай гъарфарикай туькІуьрун, сифте слогралди, ахпа ккІана санал кІелун. [Къ] сес сивяй дуьздаказ акъудиз чирун. КІ гъарфуниз характеристика гун. КІ гъарф къалурун. Муаллимдихъ галаз хордалди ва къилди-къилди кІ гъарф лугъун. Слогар кІелун. Гафарай [кІ] сес чара авун, и сес квай гафар лугъуз тун. <i>КІар, кІараб, кІарасар, кукІварун</i> гафар слогриз паюн, абурун къадар тайинарун. Гафар атІай гъарфарикай туькІуьрун, сифте слогралди, ахпа ккІана санал кІелун. ПІ гъарфуниз характеристика гун. ПІ гъарф къалурун. Муаллимдихъ галаз хордалди ва къилди-къилди пІ гъарф лугъун. Слогар кІелун. Гафарай [пІ] сес чара авун, и сес квай гафар лугъуз тун. <i>ПІини, пІузарар, пІинияр</i> гафар слогриз, слогар сесериз паюн ва пІ сес чара авун. ПІ гъарф къалурун. Аялрив къилди-къилди ва муаллимдихъ галаз хордалди лугъуз тун. Ганвай гафарай [пІ] сесинин чка тайинарун (сифте кыле, юкъва ва эхирда). ТІ гъарфуниз характеристика гун. ТІ гъарф къалурун. Муаллимдихъ галаз хордалди ва къилди-къилди тІ гъарф лугъун. Слогар кІелун. Гафарай [тІ] сес чара авун, и сес квай гафар лугъуз тун. <i>ТІал, тІиб, тІанур, стІал</i> гафарай [тІ] сес чара авун ва тІ гъарф къалурун. Гафар атІай гъарфарикай туькІуьрун. Гафар слогриз, слогар сесериз паюн ва [тІ] сес чара авун. ТІ гъарф къалурун. Аялрив къилди-къилди ва муаллимдихъ галаз хордалди лугъуз тун. Гафар ккІана
--	--	---	--

		[чІ] сес, ЧІ, чІ гъарфар чирун. [щ] сес, Щ, щ гъарфар чирун. [э] сес, Э, э гъарфар чирун.	кІелун. ЦІай, цІицІ, вацІ, цІамаp гафарай [цІ] сес чара авун ва [цІ] гъарф къалурун. Ганвай гафар атІай гъарфарикай туькІуьрун. Гафар слогриз, слогар сесериз паюн ва [цІ] сес чара авун. ЦІ гъарф къалурун. Аялрив кьилди-кьилди ва муаллимдихъ галаз хордалди лугъуз тун. ЧІиж, чІижерхъан, чІал гафарай [чІ] сес чара авун ва чІ гъарф къалурун. Ганвай гафар атІай гъарфарикай туькІуьрун. Гафар слогриз, слогар сесериз паюн ва [чІ] сес чара авун. ЧІ гъарф къалурун. Аялрив кьилди-кьилди ва муаллимдихъ галаз хордалди лугъуз тун. Щётка, яцик, заведующий гафарай [щ] сес чара авун ва щ гъарф къалурун. Ганвай гафар атІай гъарфарикай туькІуьрун. Гафар слогриз, слогар сесериз паюн ва [щ] сес чара авун. Щ гъарф къалурун. Аялрив кьилди-кьилди ва муаллимдихъ галаз хордалди лугъуз тун. Эхирдай, эвелдай, Эсмер гафарай [э] сес чара авун ва э гъарф къалурун. Ганвай гафар атІай гъарфарикай туькІуьрун. Гафар слогриз, слогар сесериз паюн ва [э] сес чара авун. Э гъарф къалурун.
--	--	--	--

Систематический курс (15 сят)

1	Гаф. Предложение. Текст. (3 сят)	Чала гафарин везифа. Гаф чІалан рахунрин уьлчме я. Гафар ибарада сад-садахъ галаз къадайбур хъун. Предложение са акьалтІай фикир лугъузвай гафарин кІватІал. Рахунрай предложенияр чара авун. Предложенида гафар чеб-чпихъ галаз алакъада хъун. Инсанрин тІвараринни фамилийрин кьиле чІехи гъарф. Гъайванриз ганвай лакІабрин, шегъерринни хуьрерин, вацІарин тІварарин кьиле чІехи гъарф. Предложенидин кьиле чІехи гъарф. Предложенидин эхирда пунктуациядин лишанар (точка, суалдин ва эвер гунин ва суалдин ишараяр).	Предложенида гафарин къадар тайинарун. Предложенидай гафар чара авун. Инсанрин арада рахунар. Рахунрин уьлчмеяр. Гафар ибарада сад-садахъ галаз къадайбур хъун. Текстинай, рахунрай предложение чара авун. Ам кьилдин гафарикай туькІуьрун. Форма дегиш хьанвай (деформированный) предложенийрикай текст туькІуьрун. Предложенида гафар къакъатна кхьин. Предложенийрин сергъятар тайинарун. Рахунра предложенидин эхирда интонация хуьн. Инсанрин тІвараринни фамилийрин кьиле чІехи гъарф ишлемишун. Гъайванриз ганвай лакІабрин, шегъерринни хуьрерин, вацІарин тІварарин кьиле чІехи гъарф ишлемишун. Предложенидин кьиле авай гаф чІехи гъарфунилай кхьин. Предложенидин
---	--	---	--

		Текст (умуми малумат). Текстина предложения манадихъ къадаивал хъун. Текстинин кьил.	эхирда суалдин ва эвер гуниш лишанар (точкадилай алава) эцигдайдахъ галаз танишарун. Текст ва предложение къатӀуниз хъун. Текстиниз тӀвар хъагъун. Гафарин къатӀалрикай предложение чара авун. Аялрин чирвилериз кьимет гун.
2	Сесер ва гъарфар (3 сят)	Сесер ва гъарфар. Ачух ва ачух тушир сесер, абурун арада тафават. Ачух ва ачух тушир сесер гъарфаралди къалурун. Къуша сесер къевезвай гафар. ТукӀуьр хъанвай (составной) <i>гъ, гъ, къ, къ, хъ, хъ, уь, тӀ, цӀ, пӀ, чӀ, кӀ</i> гъарфар ишлемишун. Урус чӀалан гафара <i>ӕ, й, щ, о, ь</i> гъарфар ишлемишун. Лабил сесер <i>гъв, кӀв, хв, кв, св, гв, тв, тӀв, хв, къв, къв, хъв,</i> абур сивай дуьз акъудун. Гаф ва слог. Гафунин къатӀ са цӀарцӀай муькуь цӀарцӀиз акъудун. <i>Чал гегъенишарун.</i> Шикилдиз килигиз ва даях гафар кваз текст тукӀуьрун.	Сесер ва гъарфар къатӀуниз хъун. Гафунай ачух ва ачух тушир сесер чеб- чпивай чара авун. Гафунай ачух сесер чара авун ва абур дуьз лугъун. Ачух тушир сесер гафунай чара авун. Къуша сесер къевезвай гафар дуьз лугъун ва гуьзетун. ТукӀуьр хъанвай гъарфар сивай дуьз акъудун ва гуьзетун. <i>ӕ, й, щ, о, ь</i> гъарфар дуьз лугъун ва урус чӀалан гафара абур дуьз кхьин. Лабил сесер сивай дуьз лугъун ва акъудун. Гаф ва слог чеб-чпивай къатӀуниз хъун. Гафар слогриз пайиз хъун. Гафуна авай слогрин къадар тайинарун. Ачух ва ачух тушир сесерин къадардиз килигна слогар къалурун. Слогрикай гафар тукӀуьрун. Гафунин къатӀ са цӀарцӀай муькуь цӀарцӀиз дуьз акъудун. Гафар са цӀарцӀай муькуь цӀарцӀиз слогралди акъудун. Шикилдиз килигиз ва даях гафар ишлемишиз текст тукӀуьрун.
3	Вуж? вуч? вужар? вучар? суалриз жаваб гудай гафар (3 сят)	ЗатӀар къалурдай ва <i>вуж? вуч? вужар? вучар?</i> суалриз жаваб гудай гафар.	ЗатӀар къалурдай ва <i>вуж? вуч? вужар? вучар?</i> суалриз жаваб гудай гафарихъ галаз таниш хъун. Гафар жуьреба-жуьре къатӀалриз чара авун. Гафарал суалар эцигиз алакьун.
4	Вуч ийизва? вуч авуна? вуч ийида? вуч жезва? вуч хъана? вуч жеда? суалриз жаваб гудай гафар (3 сят)	ЗатӀари ийизвай гьерекадар къалурдай ва <i>вуч ийизва? вуч авуна? вуч ийида? вуч жезва? вуч хъана? вуч жеда?</i> суалриз жаваб гудай гафар.	ЗатӀари ийизвай гьерекадар къалурдай ва <i>вуч ийизва? вуч авуна? вуч ийида? вуч жезва? вуч хъана? вуч жеда?</i> суалриз жаваб гудай гафарихъ галаз таниш хъун. Гафар жуьреба-жуьре къатӀалриз чара авун. Абурал суалар эцигиз алакьун.
5	Гъихътин? гъи? суалриз жаваб гудай гафар (3 сят)	ЗатӀарин лишанар къалурдай ва <i>гъихътин? гъи?</i> суалриз жаваб гудай гафар. Гафарал суалар эцигиз алакьун.	ЗатӀарин лишанар къалурдай ва гъихътин? гъи? суалриз жаваб гудай гафар ва абур жуьреба-жуьре къатӀалриз чара авун. Гафарал суалар эцигиз алакьун. Аялрин чирвилериз кьимет гун.

2 – КЛАСС (68 сят)

№ п/п	Тема, курсунин раздел	Програмадин мана	Чирвилер тешкилунин къайдаяр ва формаяр Аялдин кІвалахдин характеристика
1	Тикрарун (5 сят)	1-класда чирай материал тикрарун. <i>Чал гегъенишарун.</i> «Гатун каникулар» темадай гыкая туькІуьрун.	Алатай классда аялри чирай вири материал тикрарун. Муаллимдин куьмекдалди ганвай темадай гыкая туькІуьрун.
2	Сесер ва гьарфар (25 сят)	Сесер ва гьарфар. Ачух ва ачух тушир сесер ва абурун арада тафават. Ачух ва ачух тушир сесер гьарфаралди къалурун. Къуша сесер къвезвай гафар. ТуькІуьр хъанвай (составной) <i>гъ, гъ, къ, къ, хъ, хъ, уь, тІ, цІ, пІ, чІ, кІ</i> гьарфар ишлемишун. Ачух ва ачух тушир сесерни гьарфар: <i>э, й, е, я, ю; о, ё, ы, ь, ь</i> ишлемишун. Гужлу ва зайиф сесер. Лабил сесер <i>гъв, кІв, хв, кв, св, гв, тв, тІв, хв, къв, цв, къв, хъв, абур сивай</i> дуьз акъудун. Слог. Гафар слогриз пай хъун. Гаф слогралди са <i>цІарцІай</i> муькуь <i>цІарцІиз</i> акъудун. Лабил сесер квай гафар са <i>цІарцІай</i> муькуь <i>цІарцІиз</i> акъудун. Алфавит. Алфавит чир хъун. Гафар алфавитдин къайдада эцигиз алакъун. Словардихъ галаз кІвалахдайла алфавит ишлемишун. Ударение. Ударение алай ва алачир слогар тайинариз алакъун. Словардихъ галаз кІвалах. <i>Чал гегъенишарун.</i> Текстинихъ галаз кІвалах. Текстина ганвай	Сесер ва гьарфар кьатІуниз хъун. Ачух ва ачух тушир сесерин арада авай тафават (сесер ван жада, гьарфар кхьида) чир хъун. Ачух ва ачух тушир сесер чеб-чпивай чара авун ва гьарфаралди абур къалурун. Къуша гьарфар къведай гафар дуьз лугъун ва кхьин. ТуькІуьр хъанвай (составной) гьарфар квай гафар дуьз кхьин. <i>е, ю, я, й, ь, ь</i> гьарфар квай гафар дуьз кхьин. <i>Дидактикадин къугъун:</i> «Сес адан характеристикадиз килигна тайинара». Гужлу ва зайиф сесер чир хъун. Лабил сесер <i>гъв, кІв, хв, кв, св, гв, тв, тІв, хв, къв, кьв, хъв</i> квай гафар дуьз лугъун ва кхьин. <i>Къугъунар - акъажунар:</i> Лабил сесер (аялрин арада ни <i>гзаф</i> лабил сесер квай гафар лугъуда). Муаллимдин куьмек галаз классди санал даях гафар ишлемишиз гыкая туькІуьрун. Къачур чирвилер ахтармишун ва кьимет гун. Гафар слогриз паюн. Гафуна слогрин къадар тайинарун. Гафунин кьатІ са <i>цІарцІай</i> муькуь <i>цІарцІиз</i> слогралди акъудун. Лабил сесер квай гафар са <i>цІарцІай</i> муькуь <i>цІарцІиз</i> дуьз акъудун. <i>Жуьтдиз кІвалахун:</i> «Гафара слогрин къадар тайинарун». Алфавит гына ва вуч патал герек <i>ятІа, гъавурда</i> тун. Гьарфар дуьз лугъун ва абур алфавитдин къайдада лугъун. Ганвай гафар алфавитдин къайдада эцигун. <i>Баянар гудай татиуругъар тамамарун:</i> «Ганвай гафар алфавитдин къайдада эцигун». Словардихъ галаз кІвалахдайла алфавитдикай чирвилер ишлемишун. Ударение къвезвай гаф тайинарун. Ударение алай ва алачир слог тайинарун.

		суалриз жавабар гун.	<i>Жуьтдиз кIвалахун: (абур-абур, михьиз-михьиз, маса-маса): гафарин винел гуьзетунар, ударенидиз фикир гун.</i> Орфографиядин словардихъ галаз кIвалахун. Тектинихъ галаз кIвалахун. Тектинин тема ва килин мана тайинарун. Тектина ганвай суалриз жавабар гун ва даях гафар ишлемишиз текст туькIуьрун. Къачур чирвилер ахтармишун ва кьимет гун.
3	Гаф ва адан мана-метлеб (3 сят)	Яшайишда чIалан метлеб. Кхьинрин ва сивин рахунрин винел гуьзетунар. Эдеблу рахунар. Танишвал гудайла, ишлемишдай гафар ва ибараяр. Разивал къалурдай гафар. <i>Чал гегьенишарун.</i> Суалрин куьмекдалди текст туькIуьрун.	Словардай гафунин мана-метлеб тайинарун. Гафунин мана-метлебдин гъавурда тун. <i>Шиклди галаз кIвалах: шиклдикай даях къуна гафунин мана ачухарун.</i> Сивин, кхьинрин рахунар къатIуниз хьун. Эдеблу гафарихъ танишарун. Танишвал гудайла, разивал къалурдайла ишлемишдай гафарихъ, ибарайрихъ ва предложенийрихъ галаз танишарун. <i>Яратмишунрин кIвалах: са пай суьретрин куьмекдалди, муькуь пай гафарин манайрин куьмекдалди кроссворд туькIуьрун.</i> Текстиниз тIвар гун. Ганвай суалрай текст туькIуьрун ва галай-галайвал мана кхьин.
4	Предложение рахунрин уьлчме я (12 сят)	Суалдиз тамам предложенийралди жаваб гун. Предложенида никай ва квекай раханватIа, тайинарун. Предложенида никай ва квекай раханватIа къалурнавай гафар чара авун. Предложение туькIуьриз алакьун. Предложенида гафарин арада алакьа (суалар эцигиз) тайинарун. Предложенидин килин членар: подлежащее ва сказуемое. Предложенидин эхирда точка, суал гунин ва эвер гунин лишанар эцигун. Предложенидин киле чIехи гьарф. <i>Чал гегьенишарун.</i> Ганвай «Къизилдин зул» шиклдай классди санал суьгьбет туькIуьрун.	Гафарал суалар дуьз эцигун, тамам предложенийралди жаваб гун. Предложенида никай ва квекай раханватIа, чир хьун. Никай ва квекай раханватIа къалурнавай гафар тайинарун. Гафарикай манадихъ къадайвал предложениар туькIуьрун. <i>Тапиуругъ: манадихъ галаз къадайвал гафарикай предложениар туькIуьрун (жуван рахунрин тежрибадикай даях къуна).</i> <i>Жуьтдиз кIвалахун: гафарин кIватIалркай предложениар туькIуьрун, предложенида гафарин къадар тайинарун.</i> Суалрин куьмекдалди предложенида гафарин арада алакьаяр тайинарун. Предложенидин килин членар (подлежащее ва сказуемое) чара авун. Предложенидин эхирда лазим тир (точка, суал гунин ва эвер гунин) пунктуациядин лишан эцигун. <i>Суьретрихъ галаз кIвалах ва шиклрай предложениар къалурун (мана-метлебдиз килигна предложениар, месела: «Жив къвазва. Жив къвазва? Жив къвазва!» шиклда ганвай гьалар гекъигун, предложениар лугьуниз килигна, нетишар</i>

			къун). <i>Таблицаар туькIуьрун: мана-метлебдиз килигна предложенийрин жуьреяр, мисалар гъун.</i> <i>Практикадин кIвалах: ганвай лишанриз килигна текстинай предложенияр хкягъун.</i> Предложенидин кьиле чIехи гъарф ишлемишун. «Къизилдин зул» кьил ганвай шикилдиз килигун. Шикилдай даях гафар ишлемишиз суьгьбет туькIуьрун.
5	Чалан паяр (1 сят)	Существительнидикай, глаголдикай, прилагательнидикай ва тIварцIиевздикай умуми малуматар.	Чалан паярихъ галаз (затIар, затIарин лишанар ва гьерекатар) суалар ва абуруз жаваб гудай гафар-тIварар чир хъун.
6	Существительное ва адан мана-метлеб (7 сят)	Существительнидин мана-метлеб ва абуруз къведай (<i>вуж?</i> <i>вуч?</i> <i>вужар?</i> <i>вучар?</i>) суалар. Инсанрин тIвараринни фамилийрин кьиле чIехи гъарф. Гъайванриз ганвай лакIабрин, шегьерринни хуьрерин тIварарин кьиле чIехи гъарф. Существительнияр къадарриз дегиш хъун (танишвал). Гзафвилин къадардин эхирар -ар, ер, -яр (практикадин рекъай). <i>Чал гегьенишарун.</i> Текстинихъ галаз кIвалах. Ганвай суалрай галай-галайвал текст туькIуьрун.	Существительнидин мана-метлебдин гъавурда тун. Существительнияр тир гафарал суалар эцигун. <i>Вуж?</i> <i>вужар?</i> суалдиз жаваб гудай гафар <i>вуч?</i> <i>вучар?</i> суалдиз жаваб гудайбурувай чара авун. Инсанрин тIварар, фамилияр, шегьерринни хуьрерин, вацIарин тIварар, гъайванрин лакIабар чIехи гъафунилай кхьин. <i>Жуьтдиз кIвалахун: «вуж?» ва «вуч?» суалдиз жаваб гузвай существительнияр къве патал паюн.</i> Существительнийрин къадар (теквилин ва гзафвилин) тайинарун. Существительнияр къадарриз дегишарун (ктаб-ктабар). Гзафвилин къадардин эхирар дуьз кхьин. <i>Тапиуругъ: ганвай гафарин бинедаллаз текстинай теквилин ва гзафвилин къадардин существительнияр жагъурун.</i> <i>Жуьтдиз кIвалахун: ганвай гафариз килигна, существительнияр группайриз паюн.</i> Текстиихъ галаз кIвалахун. Темадин кьил ва кьилин фикир тайинарун. Текстиниз кьил гун. Ганвай суалриз жавабар гун. ТуькIуьрнавай текст тетрадра кхьин. Кхьенвай текст ахтармишун. <i>Жуьтдиз кIвалахун: текст ва «текст туш» тафават къалурун, жуван фикирар, делилар лугъун.</i>
7	Прилагательное (танишвал) (3 сят)	Прилагательнийрин мана-метлеб ва абуруз (<i>гьихътин?</i> <i>гьи?</i>) къведай суалар. Прилагательнияр существительнийрихъ галаз алакьада хъун.	Прилагательнидин мана-метлебдин гъавурда тун, абурал суалар эцигун. Прилагательнияр рахунра ишлемишун. Текстинай прилагательнияр чара авун. Прилагательнияр существительнийрихъ галаз ишлемишун. Прилагательнийрин къадар тайинарун. Прилагательнияр

		Прилагателниинрин теквилин ва гзафвилин кьадар. Прилагателнидин мукьва ва акси гафар (практикадинрекцияй гуьзетун). <i>Чал гегьенишарун.</i> Жуван хсуси гуьзетунрин бинедаллаз (кIвалин гьайвандикай ва кIвалин цуькведикай) шикилар лугьунин текст туькIуьрун.	кьадарриз дегишарун. <i>Жуьтдиз кIвалахун: ганвай суьществительнийрихъ прилагательнияр акална кхьиз.</i> <i>Прилагателниинрин акси ва мукьва манаяр авай гафар жагьурун.</i> <i>Тапиуругь: ганвай прилагателниинрин акси тир гафар жагьуруна кхьиз.</i> Муаллимдин куьмек галаз ганвай шикилдай ва я жуван хсуси гуьзетунрин бинедаллаз прилагательнияр ишлемишиз текст туькIуьрун. <i>Практикадин кIвалах: текстинай прилагательнияр жагьуруна кхьиз.</i> Тапиуругь тамамардайла жуван агалкьунар ахтармишун.
8	Глагол (танишвал) (5 сят)	Глаголдин мана-метлеб ва адаз кьведай (вуч ийизва? вуч авуна? вуч ийида? вуч жезва? вуч хьана? вуч жеда?) суалар. Глаголар чIала ишлемишун. Глаголдин вахтар (практикадин рекьяй гуьзетун). Глаголдин мукьва ва акси гафар.	Глаголдин мана-метлебдин гьавурда тун, абурал суалар эцигун. Текстинай суалрин куьмекдалди глаголар жагьурун. Глагол предложенида гьи чIалан пай ятIа, тайинарун. <i>Тапиуругь: гузвай суалрин жавабриз килигна, глаголар вад группадиз паюн: вуч ийизва? вуч жезва? вуч хьана? вуч авуна? вуч ийида?</i> Глаголдин вахтарикай умуми малуматар гун. Глаголдин вахтар тайинарун. Глаголар вахтарин формайра эцигун. Глаголар вахтариз дегишарун. Тайин тир вахтунин глаголрин мисалар гьун. Тайин тир вахтунин глаголар ишлемишун. <i>Практикадин кIвалах: ганвай гафарин кIватIалрикай анжах глаголар хкудун.</i> <i>Жуьтдиз кIвалахун: текстинай глаголар жагьурун.</i> Текстинай глаголдин мукьва ва акси гафар жагьурун ва абур дуьз кхьин.
9	ТIварцIивезар (танишвал) (2 сят)	ТIварцIивезарин мана-метлеб ва адан суалар. ТIварцIивезар чIала ишлемишун. Ксарин тIварцIивезар (практикадин рекьяй гуьзетун). <i>Чал гегьенишарун.</i> Текстинихъ галаз кIвалах.	ТIварцIивезарин мана-метлеб ва адаз кьведай суалар чир хьун. ТIварцIивезар ва суьществительнияр кьатIуниз хьун. <i>Жуьтдиз кIвалахун: текстинай тIварцIивезар жагьурун.</i> <i>Тапиуругьар: ганвай тIварцIивезарикай предложенияр туькIуьрун.</i> Текстинай ксарин тIварцIивезар жагьурун. Текстинихъ галаз кIвалахун. Тикрар жезвай суьществительнияр ксарин тIварцIивезариз элкьуьрун. <i>Жува-жуваз кIвалахун: текст дегишарна гуьнгуьна хтун, текстина предложенияр дуьз кьайда гун.</i> Предложенийрикай текст туькIуьрун, адаз

			кбил гун, текст паяриз паюн, туькIуьрнавай текст вири кхьин. Шикилдай диалог туькIуьрун, анай тIварцIиэвезар жагъурун ва рахунра адан чка тайинарун. <i>Практикадин кIвалах: ганвай текстинин килин мана куьрелди ачухарун.</i>
10	Тикрарун (5 сят)		Существительный, глаголар, прилагательный, тIварцIиэвезар тикрарун.

3 КЛАСС (68 сят)

№ п/п	Тема, курсунин раздел	Программадин мана	Чирвилер тешкилунин кьайдаяр ва формаяр Аялдин кIвалахдин характеристика
1	2 - классда кIелай материал тикрарун (5 сят)	Гаф, текст ва предложение рахунрин улчмеяр я. ЗатIар, затIарин лишанар ва гьерекатар кьалурдай гафар. Сесер ва гьарфар. Ачух ва ачух тушир сесер. Къуша сесер кьвезвай гафар. Лабиал сесер, абур сивай дуьз акъудун. <i>Чал гегьенишарун.</i> Классди санал ганвай шикилдай са гьвечи суьгьбет туькIуьрун.	Текст ва предложение, текст ва манасуз предложенийрин кIватIал чеб-чпивай кьатIуниз хьун. Текстинин тема ва килин фикир тайинарун. Ганвай текстиниз тIвар гун ва текстинин мана ганвай тIварцIий тайинарун. Текстинин паяр чара авун. Текстинин жуьреяр кьатIуниз хьун: хабардин, шикилар лугьунин, фикирар лугьунин. Текстинин жуьре тайинарун. ТуькIуьрнавай текст кхьин. Тексинай затIар, затIарин лишанар ва гьерекатар кьалурдай гафар жагъурун ва абурал суалар эцигиз хьун. Гафара сесеринни гьарфарин кьадар тайинарун. Гафар слогриз паюн. Къуша сесер кьвезвай гафар ва лабиал сесер дуьз лугьун ва кхьин. <i>Схемадихъ галаз кIвалах: «Лезги чIалан сесер», схемадикай даях кьуна чIалан сесериз характеристика гун.</i> Ганвай шикилдиз суьгьбет туькIуьриз, туькIуьрнавай текст ахъаюн, суьгьбет авун.
2	Предложение. Алакьалу ибара (10 сят).	Мана-метлебдиз килигна простой предложенийрин жуьреяр: хабардин, суалдин ва буйругьдин. Эвер гунин предложение. И жуьрейрин предложенияр туькIуьрун. Предложенийрин эхирда эцигдай пунктуациядин лишанар. Предложенидин килин членар: подлежащее ва сказуемое. Предложенидин кьвед лагъай дережадин	Предложение гафарин кIватIалрикай чара авун. Мана-метлебдиз килигна предложенийрин жуьрейрин (терминар галачиз) винел гуьзетунар, текстинай абур жагъурун ва и жуьрейрин предложенияр туькIуьрун. Предложенийрин эхирда пунктуациядин лишанар дуьз эцигун. Предложенидин килин членар (диб) жагъурун. Грамматикадин дибдикай цIарар чIугун. Предложенидин килин ва кьвед лагъай дережадин членар кьатIуниз хьун ва чара авун.

		членар (чеб-чпивай чара тавуна). Предложенида гафарин арада алакъя. Гегъенш ва гегъенш тушир предложенияр. Простой ва сложный предложе нияр. Сложный предложенида пунктуациядин лишанар. Алакъялу ибара (гафарин жуътер). Алакъялу ибарада кылин ва табий гафар. Суалрин куьмекдалди алакъялу ибарада ва предложенида гафарин арада алакъя. <i>Чал гегъеншарун.</i> Ганвай темадай формаяр дегиш хъанвай гафарикай ва гъакІни шикилдай предложенияр туькІуьрун. Ахтармишунин диктант.	Предложенида гафарин арада алакъяар тайинарун. <i>Тапиуругъ:</i> <i>Текстинай предложенийрин къадар тайинарун.</i> Гегъенш тушир предложенияр къвед лагъай дережадин членар кваз гегъеншарун. Гегъенш ва гегъенш тушир предложенияр туькІуьрун. Текстинай гегъенш ва гегъенш тушир предложенияр чара авун. <i>Жуьтдиз кІвалахун:</i> <i>гегъенш предложенияр гегъенш тушир предложенийриз элкъуьрун, гегъенш тушир предложенияр гегъенш предложенийриз элкъуьрун.</i> Простой ва сложный предложенияр къатІуз хъун. Сложный предложенида пунктуациядин лишанрин гъавурда тун. <i>Дестейрин кІвалах:</i> <i>Къве простой предложенидикай са сложный предложение туькІуьрун.</i> Предложение ва гафарин ибара къатІуниз хъун. Предложенида гафарин ибараяр чара авун. Ибарада суалрин куьмекдалди кылин ва табий гафар тайинарун. <i>Жува-жуваз кІвалахун:</i> <i>текстинай сложный ва простой предложенияр кхъин.</i> Шикилда формаяр дегиш хъанвай гафарикай, ибарайрикай предложенияр туькІуьрун. Кылин ва табий гафар тайинарун. Чирвилериз кымет гун ва ахтармишун.
3	Гаф Гафунин туькІуьр хъун (10 сят)	Мукъва гафар. Гафунин туькІуьр хъун. Диб ва эхир, дувул, суффикс, префикс. Гафунай дувул, префикс ва эхир чара авунин регъят дуьшуьшар (гуьзетунар). Са дувулдин гафар жагъуриз алакъун. Суффиксринни префиксрин куьмекдалди цІйи гафар туькІуьрун. <i>Чал гегъегшарун.</i> Ганвай шикилдай сочинение туькІуьрун.	Мукъва гафар жагъурун. Гафара гафунин диб чара авун. Гафунин эхир чара авун. <i>Келунин диалог:</i> <i>«Мукъва гафар чеб-чпиз квелди ухшар я? Дувул гъикІ жагъурда?» мукъва гафарин винел гуьзетунар тухун.</i> Гафуна суффиксдин ва префиксдин мана-метлебдин гъавурда тун. Гафара суффикс ва приставка чара авун. Суффиксдин ва префиксдин куьмекдалди цІйи гафар арадал гъун. <i>Жува-жуваз кІвалахун:</i> <i>са дувулдин гафар кІватІалриз паюн. Мукъва гафар жагъурна, абурун дувулар тайинарун.</i> Са дувулдин гафар жагъурун. Гаф дегиш хъайила, суффиксда авай ачух сес дегиш жадай дуьшуьшрин гъавурда

			тун. ТуькIуьр хьуниз килигна гафар разбор авун. <i>Дестейрин кIвалах: жуьреба-жуьре суффиксин куьмекдалди цIийи гафар арадал гьун.</i> Шикилдиз килигун, шикилдиз килигиз жуван фикирар лугьун, мана анализ авун, шикилдиз килигиз (муаллимдин куьмек галаз) текст туькIуьрун.
4	Лексика⁸	Гафунин лексикадин мана-метлеб (умуми малуматар). Са мана ва гзаф манаяр авай гафар. Гафунин асул ва куьчуьрмишнавай манаяр. Синонимар. Антонимар. Словардихь галаз кIвалах. <i>Чал гегьенишарун.</i> Ганвай текстинай сугьбет туькIуьрун. Изложение.	Текстин ганвай тийижир гафар чир хьун, словарьдай абурун манна-метлеб чирун. Гзаф манаяр авай гафар, дуьз ва куьчуьрмишнавай манада авай гафар чир хьун. Предложенийрай, текстинай антонимар ва синонимар жагьурун, гафариз синонимар ва антонимар хкягьун. Орфографиядин, антонимрин ва синонимрин словарихь галаз кIвалах авун, анай герек тир малуматар жагьурун. Синонимар ва антонимар кваз (муаллимдин куьмекдалди) ганвай шикилдай сугьбет туькIуьриз. Кьачур чирвилер ахармишун ва нетижайриз кьимет гун.
5	ЧIалан паяр (1 сят)	Существительнидакай, прилагательнидакай, глаголдакай, числительнидакай, наречидик⁹, тIварцIиевезрикай¹⁰ умуни малуматар.	КIелай чIалан паяр тайинариз чир хьун. Гафар чIалан (существительное, прилагательное, глагол, числительное, тIварцIиевезар, наречие) паяриз паюн (классифицировать авун). КIелай чIалан паярай мисалар гьун. <i>КIелунин диалог: гафар чIалан паяриз гьихьтин лишанралди пайзава?</i> Шикилдай текст туькIуьрун, туькIуьрай сугьбетда гьихьтин чIалан паяр ишлемишнаватIа, тайинарун.
6	Существительное (12 сят)	Существительнидин мана-метлеб. Существительнидин суалар ва предложенида адан везифаяр. Хас ва умуни существительнийар. Хас тIварарин кьиле чIехи гьарф. Существительнидин теквилин ва гзафвилин кьадар. Существительнийар кьадарриз дегиш хьун. <i>Чал гегьенишарун.</i> Текстинихь галаз кIвалах. Текст рикIел аламукьдайвал	Существительнийар муькуь чIалан паярин арада чир хьун. Существительнидин лексикадин мана-метлеб тайинарун. Хас ва умуни существительнийар чир хьун, хас существительнийрин мана-метлеб тайинарун. Хас существительнийар чIехи гьарфунилай кхьин. Существительнийрин кьадар тайинарун. Существительнийар кьадарриз дегиш хьун. <i>Жуьтдиз кIвалахун: предложенияр чIалан паяриз разбор авун.</i>

⁸ Лексикадай чирвилер йисан кьене тухуда.

⁹ Наречидикай чирвилер йисан кьене гуьзетуналди кьиле тухуда.

¹⁰ ТIварцIиевездикай чирвилер йисан кьене гуьзетуналди кьиле тухуда.

		кхьин. Существительнидин падежар. Существительния <i>дибдин</i> падежриз <i>дегиш</i> хьун. Мукьва ва акси (синонимар ва антонимар) метлебар авай существительния <i>чIала</i> ишлемишун. <i>Чал гегъенишарун.</i> Ганвай шикилдай <i>суьгьбет</i> туькIуьрун. Ахтармишунин диктант.	<i>Дестейрин кIвалах:</i> хас ва умуми существительния <i>группайриз</i> паюн. Текстинихъ галаз кIвалахун: текстинин тема, килин мана ва жуьре тайинарун, пландихъ галаз кьадайвал текстинин паяр чара авун, четин гафар кхьин, текст рикIел аламуькдаивал кхьин. Существительния <i>падежриз</i> дегишарун. Падежрин <i>тIварар</i> рикIел хуьн. <i>Жуьтдиз кIвалахун:</i> гафар <i>гзафвилин</i> ва <i>теквилин</i> <i>кьадарра</i> <i>падежриз</i> <i>дегишарун</i>. Существительнийриз мукьва ва акси гафар (синонимар ва антонимар) жагъурун ва абур <i>чIала</i> дуьз ишлемишун. <i>Тапиуругъ:</i> жуьтера гафар акси манадин <i>гафаралди</i> <i>дегишарун</i>. Существительния морфологиядин рекъай разбор авун. Муаллимдин куьмек галаз ганвай шикилдай <i>суьгьбет</i> туькIуьрун. Текст лугъуз кхьиз тун ва кхьейди ахтармишун.
7	Прилагательное (5 сят)	Прилагательнидикай мана-метлеб. Прилагательнидин суалар ва предложенида адан везифаяр. Мукьва ва акси метлебар авай прилагательния (синонимар ва антонимар) <i>чIала</i> ишлемишун. <i>Чал гегъенишарун.</i> Илимдин стилда са набататдикай текст туькIуьрун. Прилагательнийрин теквилин ва <i>гзафвилин</i> кьалар. Прилагательния кьадарриз дегиш хьун. Прилагательния <i>дибдин</i> падежриз дегиш хьун.	Прилагательния амай <i>чIалан</i> паярин арада чир хьун. Прилагательнидин лексикадин мана-метлеб тайинарун. Предложенида прилагательнийрин везифа тайинарун. Прилагательнийриз мукьва ва акси (синонимар ва антонимар) жагъурун ва <i>чIала</i> абур ишлемишун. Илимдин стилда са набататдикай текст туькIуьрун, анай прилагательния жагъурун. <i>Дестейрин кIвалах:</i> прилагательния <i>гзафвилин</i> <i>кьадарда</i> <i>эцигин</i>. Прилагательнийрин кьадар тайинарун ва прилагательния кьадарриз дегишарун. Текстинай прилагательния жагъурун ва абур кьадар тайинарун. <i>Жуьтдиз кIвалахун:</i> прилагательния <i>дибдин</i> <i>падежриз</i> <i>дегишарун</i>. <i>Прилагательнийрин падеж тайинарун</i> ва абур дуьз кхьин. Прилагательния морфологиядин рекъай разбор авун.
8	Числительное (4 сят)	Числительнидин мана-метлеб. Предложенида адан везифаяр. Кьадардин ва кьайдадин числительния. Бязи числительния дуьз кхьин.	Числительния амай <i>чIалан</i> паярин арада чир хьун. Предложенида числительнидин везифаяр тайинарун. Кьадардин ва кьайдадин числительния чара авун ва абур дуьз кхьин. <i>Дестейрин кIвалах:</i> текстинай <i>кьадардин</i> ва <i>кьайдадин</i> <i>числительния</i>

		<i>Чал гегъенишарун.</i> Текстинихъ галаз кIвалах. Ахтармишунин диктант.	<i>чара авун.</i> Ганвай текстинай къадардин ва къайдадин числительняр жагъурун ва абур чара авун. <i>Жуьтдиз кIвалахун: числительняр морфологиядин рекъай разбор авун.</i> Къачур чирвилер ахармишун ва нетижайриз къимет гун.
9	ТIварцIэвезар (4 сят)	Ксарин ва суалдин тIварцIэвезрикай (<i>вуж? вуч?</i>) умуми малумат. Ксарин ва суалдин тIварцIэвезар дибдин падежриз дегиш хъун ва падежрин эхирар дуьз кхьин.	ТIварцIэвезар амай чIалан паярин арада чир хъун. Ксарин ва суалдин тIварцIэвезар чара авун. Ксарин ва суалдин тIварцIэвезар падежриз дегишарун. Падежрин эхирар дуьз кхьин. Текстина тикрар жезвай существительняр тIварцIэвезриз элкьюрун ва абур дуьз кхьин. ТIварцIэвезар морфологиядин рекъай разбор авун.
10	Глагол (12 сят)	Глаголдин мана-метлеб ва адаз къведай суалар. Предложенида глаголдин везифаяр. Глаголдин мурадвилин форма. Глаголдин инкарвилин форма (умуми малуматар). <i>Чал гегъенишарун.</i> Сюжет авай шикилдай текст туькIуьрун. Глаголар вахтар. Гилан вахт. Алатай вахт. Къвезмай вахт. Глаголрин вахтарин эхирар дуьз кхьин. Ахтармишунин диктант.	Глагол амай чIалан паярин арада чир хъун. Глаголдин лексикадин мана-метлеб тайинарун. Глаголдин суалриз дуьз жавабар гун. Предложенида глаголдин везифаяр чир хъун. Мурадвилин формадин глаголар чара авун. <i>Жуьтдиз кIвалахун: мурадвилин формада авай глаголриз акси метлеб авай глаголар жагъурун.</i> Инкарвилин формада авай глаголрай суффиксар ва префиксар чара авун. <i>Дестейрин кIвалах: муаллимдин куьмек галаз сюжет авай шикилдай текст туькIуьрун.</i> Глаголдин вахтар чир хъун. Глаголрикай вахтарин формаяр арадал гъун. <i>Тапиуругъар: глаголар вахтариз дегишарун. Глаголрин вахтар тайинарун. Глаголрин вахтарин эхирар дуьз кхьин. Глагол морфологиядин рекъай разбор авун.</i> Къачур чирвилер ахтармишун.
11	Тикрарун (5 сят)	Йисан къене кIелайбур тикрарун.	Существительняр, глаголар, прилагательняр, тIварцIэвезар, числительняр тикрарун..

4 – КЛАСС (68 сят)

№ п/п	Тема, курсунин раздел	Программадин мана	Чирвилер тешкилунин къайдаяр ва формаяр Аялдин кIвалахдин характеристика
1	Тикрарун (5 сят)	Алатай классра чирай	Гаф, предложение, текст рахунрин

		материал тикрарун. Гаф, предложение, текст. рахунрин уьлчмеяр я. Сесер ва гьарфар, абурун арада тафават. Ачух ва ачух тушир сесер. Къуша сесер къвезвай гафар. ТуькIуьр хьанвай (составной) гьарфар. Ачух ва ачух тушир сесерни гьарфар: э, й, е, я, ю; о, ё, ь, ъ гьарфар ишлемишун. Гужлу ва зайиф сесер. Лабиал сесер, абур сивяй дуьз акъудун. Предложенида гафарин арада алакъа (суалрин куьмекдалди) тайинарун (хуралай). Предложение чIалан уьлчме я. Предложенийрин жуьреяр: хабардин, суалдин, буйругьдин. Эвер гунин предложение. Предложенидин эхирда пунктуациядин лишанар. Предложенидин килин ва къвед лагъай дережадин членар. Предложенийрин эхирда пунктуациядин лишанар. Ахтармишунин диктант.	уьлчмеяр я. Сесеринни гьарфарин арада авай тафават чир хьун. Къуша сесер къвезвай гафар дуьз кхьин. ТуькIуьр хьанвай гьарфар дуьз лугъун ва кхьин. Ачух ва ачух тушир сесерни гьарфар дуьз ишлемишун. Гужлу ва зайиф сесер чир хьун. Лабиал сесер сивяй дуьз лугъун ва дуьз кхьин. Суалрин кумекдалди предложенида гафарин алакъа тайинарун. <i>Жуьтдин кIвалах: ганвай гафар фонетикадин жигъетдай разбор авун.</i> Текстинай предложенияр жагъурун ва лугъунин тегъердиз, мана-метлебдиз килигна абурун жуьреяр тайинарун. Лугъунин тегъердиз ва мана-метлебдиз килигна предложенияр туькIуьрун. Сивин рахунра предложенидин эхирда интонациядиз фикир гун. <i>Дестейрин кIвалах: текстинай предложенийрин жуьреяр тайинарун.</i> Предложенидин килин членар чара авун ва предложенида абур жагъурунин къайдайрин гъавурда тун. Предложенида килин ва къвед лагъай дережадин членар къатIуз хьун. Предложенийрин эхирда пунктуациядин лишанар дуьз эцигун. <i>Тапиуругъар: ганвай текстинай килин ва къвед лагъай дережадин членар чаа авун.</i> Къачур чирвилер ахтармишун ва кьимет гун.
2	Предложение (15 сят)	Предложенидин килин членар: подлежащее ва сказуемое. Предложенидин къвед лагъай дережадин членрикай умуми малуматар. Анжах килин членрикай туькIуьр хьанвай предложенияр, къвед лагъай дережадин членар кухтуна, гегъеншарун. Манадин жигъетдай алакъалу ибара (гафарин жуьтер) чара авун ва са гафунилай муькуь гафунал суал эцигун. КIелай чIалан паяр тир гафарикай	Предложенидин килин членар чара авун ва къвед лагъай дережадин членар жагъурунин къайдайрин гъавурда тун. Предложенидин къвед лагъай дережадин членрикай малуматар гун. Предложенидин килин ва къвед лагъай дережадин членар чара авун. Анжах килин членрикай туькIуьр хьанвай предложенияр, къвед лагъай дережадин членар кухтуна, гегъеншарун. <i>Тапиуругъ: гаф, алакъалу ибара ва предложение чеб-чпив гекъигун.</i> Ибарада са гафунилай муькуь

		гафарин жуьтер туькIуьрун. <i>Чал гегьенишарун.</i> Темадай предложенияр туькIуьрун; форма дегиш хьанвай (деформированный) текст гуьнгуьна хтун; суалрин куьмекдалди текст кхьин. Са жинсинин членар квай предложенийрикай умуми малуматар. Союзар (ва, -ни, амма) галай ва галачир са жинсинин членрин арада запятой. Са жинсинин членар квай предложенияр туькIуьриз алакьарун ва абур дуьз кIелун. Сложный предложеникай умуми малумат. Кьве простой предложенидикай туькIуьр хьанвай сложный предложение. Сложный предложенида пунктуацядин лишанар. <i>Чал гегьенишарун.</i> Жува-жуваз туькIуьрнавай пландай галай-галайвал текст кхьин. Ахтармишунин диктант.	гафунал суал эцигун. Ибарада гафарин арада авай алакьаяр суалрин куьмекдалди тайинарун. Предложенийрай алакьалу ибараяр чара авун. Предложенияр членриз разбор авун. Предложенияр туькIуьрун ва абуруз кьимет гун. Текстинин мана-метлеб гуьнгуьна хтун. Текстинин мана галай-галайвал ачухарна агакьарун ва кхьин. <i>Жуьтдиз кIвалахун: Са жинсинин членар квай предложенияр чир хьун ва абур текстинай жагьурун.</i> Са жинсинин членар предложенида гьи член ятIа, тайинарун. Предложенида са жинсинин членар ва лугьунин тегьер (интонация) вилив хуьн. Са жинсинин членар квай предложенияр туькIуьриз алакьун ва абур дуьз кIелун. Союзар (ва, -ни, амма) галай са жинсинин членрин арада запятояр дуьз эцигун. Простой ва сложный предложенияр чеб-чпив гекьигун. Са жинсинин членар квай простой предложение ва сложный предложение чеб-чпивай кьатIуз хьун. Кьве простой предложенидикай хьанвай сложный предложенидин арада запятояр дуьз эцигун. <i>Тапиуругь: сложный предложенида грамматикадин дибар чара авун. Сложный предложенияр туькIуьрун.</i> Жува-жуваз туькIуьрнавай пландай мана ачухардай текст агакьарна кхьин. Кьачур чирвилер ахтармишун ва кьимет гун.
3	Текст (5 сят)	Текст. Текстинин лишанар: текстина предложенийрин манадин садвал, текстинин кьил, кьилин фикир, текстинин план. Ганвай текстиниз план туькIуьрун. Текст туькIуьр хьунин винел кIвалах: кьил гун, предложенийрин кьайда ва тестинин паяр (абзацар) корректировать авун. <i>Чал гегьенишарун.</i> Мана ачухардай текст галай-галайвал кхьин.	Текстинин тема ва кьилин мана тайинарун. Текстиниз кьил гун. Текст ва адаз ганвай тIвар кьадайвал хьун. Текстинин паяр чара авун. Текстинин план туькIуьрун. Текст туькIуьр хьунин нормаяр (галай-галайвал ачухардай, темадив кьадайвал, логикадин ва мсб.) чеб-чпив кьадайвал хьун. <i>Тапиуругь: текст жува-жуваз кхьиз гьазур хьун. Текстинин мана галай-галайвал ачухарун, кхьей тектиниз кьимет гун.</i> Тектинин жуьреяр чеб-чпив гекьигун:

			галай-галайвал ачухардай, шикилар лугъудай, фикирар лугъудай. Жуьреба-жуьре стилрин текстер чеб-чпив гекъигун. <i>Хкянавай темадай суьгъбет туькӀуьрун ва кхьин.</i>
4	Чалан паяр. Существительное (15 сят)	Существительнидин мана-метлеб. Существительнидин суалар ва предложенида адан везифаяр. Существительнидин къадар. -Вал суффикс квай существительния гзафвилин къадарда. Гзафвилин къадардин эхирдиз -ар, -яр къведай существительния. Существительния падежриз дегиш хьун. Дибдин падежрин тӀварар ва суалар. Асул падеж. Актив падеж. Талукъвилин падеж. Гунугин падеж. Существительнийрин падежрин эхирар дуьз кхьин. Чкадин падежрикай умуми малуматар. Чкадин падежра существительния дуьз лугъуз, кӀелиз ва кхьиз. Морфологиядин рекъай существительния разбор авун. <i>Чал гегъенишарун.</i> Жува-жуваз туькӀуьрнавай пландай мана ачухарзавай текст галай-галайвал кхьин. Контрольный диктант.	Существительнидин мана-метлеб ачухарун. Существительнидин суалар чир хьун ва предложенида адан везифаяр тайинарун. -Вал суффикс квай существительния гзафвилин къадарда дуьз кхьин. Гзафвилин къадардин эхирдиз -ар, -яр къведай существительния къалурун. Существительния гзафвилин къадарда эцигун. Существительния падежриз дегиш хьун. <i>Практикадин кӀвалах:</i> <i>«Существительнидин дибдин падежар» таблицади хъ галаз кӀвалахун.</i> Дибдин падежрин тӀварар ва суалар чир хьун. Асул падеж ва адаз къведай суалар. Актив падеж ва адаз къведай суалар. Талукъвилин падеж ва адаз къведай суалар. Гунугин падеж ва адаз къведай суалар. Существительнийрин падежрин эхирар дуьз кхьин. Чкадин падежрикай умуми малуматар гун ва абурун эхирар дуьз лугъун ва кхьин. Существительния галай-галайвал разбор ийиз чир хьун. <i>Жуьтдиз кӀвалахун: суалрин куьмекдалди существительния падежриз дегишарун.</i> Мана ачухарзавай текст галай-галайвал кхьин. Къачур чирвилер ахтармишун ва кьимет гун.
5	Прилагательное (5 сят)	Прилагательнидин мана-метлеб. Прилагательнидин суалар ва предложенида адан везифаяр. Прилагательнийрин къадар. Прилагательния дибдин падежриз дегиш хьун. Падежрин эхирар дуьз кхьин. Прилагательния гзафвилин къадарда падежрин формайра у хвена кхьин (ярубур -ярубур). Морфологиядин рекъай	Прилагательнидин мана-метлеб, адан суалар ва предложенида адан везифаяр тайинарун. Текстинай прилагательния жагъурун. Прилагательния къадарриз ва падежриз дегиш хьун. <i>Тапиуругъ: прилагательния существительнийри хъ галаз ишлемишун.</i> Прилагательния суффиксрин куьмекдалди арадиз атун. <i>Жуьтдиз кӀвалахун: прилагательния</i>

		прилагателнияз разбор авун. <i>Чал гегъенишарун.</i> Мана ачухарзавай текст галай-галайвал кхьин; шикилдай текст туькIуьрун. Изложение.	<i>гзафвилин кьадарда надежрин формайра дуьз кхьин.</i> Прилагателнияз галай-галайвал разбор авун ийиз алакьун. <i>Дестейрин кIвалах:</i> мана ачухарзавай текст жува-жуваз кхьиз гьазур хьун ва кхьин. <i>Кхъей текст ахтармишун.</i> <i>Муаллимдин куьмек галаз шикилдай текст туькIуьрун.</i> Къачур чирвилериз кьимет гун.
6	ТIварцIиевезар (3 сят)	ТIварцIиевезрин мана-метлеб ва предложенида адан везифаяр. Ксарин ва суалдин тIварцIиевезрикай (<i>вуж? вуч?</i>) умуми малумат. Ксарин ва суалдин тIварцIиевезар падежриз дегиш хьун ва падежрин эхирар дуьз кхьин. ТIварцIиевезар чIала ишлемишун. Морфологиядин рекъай тIварцIиевезар разбор авун. <i>Чал гегъенишарун.</i> Диалог кваз шикилдиз килигиз рахунрин суьгьбет туькIуьрун; мана ачухардай галай-галайвал текст туькIуьрун; жуван дустуниз мубарак авунин кагъаз (открытка) кхьин.	ТIварцIиевезар амай чIалан паярин арада кьатIуз хьун. <i>Тапиуругъ:</i> <i>текстинай тIварцIиевезар жагъурун.</i> Ксарин ва суалдин тIварцIиевезар падежриз дегиш хьун. Ксарин ва суалдин тIварцIиевезрин падеж тайинарун. ТIварцIиевезрин эхирар дуьз кхьин. ТIварцIиевезар рахунра ишлемишун. <i>Практикадин кIвалах:</i> «ТIварцIиевезар» таблицади хъ галаз кIвалахун, ксарин тIварцIиевезар морфологиядин разбор ийиз алакьун. ГъвечIи текст-диалог туькIуьрун, тIварцIиевезар дуьз ишлемишнаватIа, ахтармишун. Текстинин мана галай-галайвал ачухарна кхъена гун. 8 - Мартдиз талукъарнавай тебрикдин кагъаз (открытка) кхьин.
7	Глагол (15 сят)	Глаголдин мана-метлеб ва предложенида адан везифаяр. Глаголдин асул форма. Глаголдин асул форма падежриз дегиш хьун. Асул формада глаголрин эхирар дуьз кхьин. Глаголдин мурадвилин форма. Глаголдин инкарвилин форма. Глаголдин префиксар ва суффиксар. Куьмекчи глаголар. Глаголар дуьз кхьин. <i>Чал гегъенишарун.</i> Текстинихъ галаз кIвалах. Галай-галайвал мана ачухарда текст кхьин. Морфологиядин рекъай глагол разбор авун. Ахтармишунин диктант.	Текстина ва маса гафарин арада глаголар кьатIуз хьун. Глаголдин грамматикадин лишанар (предложенида вахт ва везифа) тайинарун. Текстина ганвай глаголар вахтариз дегишарун. <i>Тапиуругъ:</i> <i>асул формада авай глаголар чара авун.</i> Асул формадин глаголар теквилин ва гзафвилин кьадарра дибдин падежриз дегишарун. Асул формада глаголрин эхирар дуьз кхьинин кьайдаяр чирун хьун. Асул формада авай глаголар префиксрин куьмекдалди арадал гъун. Глаголар мурадвилин формада эцигиз кхьин. <i>Жуьтдиз кIвалахун:</i> <i>мурадвилин формада авай глаголриз къанишар метлеб авай глаголар жагъурун.</i> Глаголар инкарвилин формада эцигиз алакьун. Инкарвилин формада авай глаголар суффиксдин ва префиксдин куьмекдалди арадиз гъун. Куьмекчи

			глаголар чир хъун ва абур дуъз кхъин. Текстинихъ галах кІвалахун: текст туькІуьрун, тексинин жуьре, тема, кылин фикир, тектинин паяр тайинарун; план туькІуьрун, гъар са паюнай глаголар кхъин, кхъенвай даях гафар (глаголар) кваз текстинин мана галай-галайвал кхъин. <i>Практикадин кІвалах: «Глагол» таблицадинхъ галаз кІвалахун, глагол морфологиядин разбор авун.</i> Къачур чирвилер ахтармишун ва кымет гун.
8	Наречие¹¹	Наречидикай умуми малумат. Наречидин суалар ва предложенида адан везифа. Наречияр чІала ишлемишун. Наречияр дуъз кхъин. Изложение. <i>ЧІал гегъенишарун.</i> Муаллимди ганвай шикилдай сочинение-отзыв кхъин.	Наречидикай умуми малуматар гун. Текстинай наречияр жагъурун. Наречидин грамматикадин лишанар анализ авун. Предложенида ва текстина наречидин везифаяр тайинарун. <i>Тапиуругъ: туькІуьр хъанвай ва тикрар жедай наречияр дуъз кхъин.</i> Жуван чирвилерин нетижайриз кымет гун. <i>Дестейрин кІвалах: муаллимди ганвай шикилдай сочинение-отзыв вирида санал гъялун, жуван фикрар лугъун, шикилдай хуси текст-отзыв туькІуьрун.</i>
9	Гафарин винел кІвалах¹²	ЧІала синонимар, антонимар, са мана ва гзаф манаяр авай, дуъз ва куьчуьрмишнавай манаяр авай гафар ишлемишун. Абур дуъз кхъин.	Предложенияр туькІуьрун, чеб-чпиз мукъва ва акси метлебар авай существительнияр, глаголар, прилагательнияр, тІварціэвезар, числительнияр ва наречияр ишемишиз алакьун ва абур дуъз кхъин.
10	Тикрарун (5 сят)	Йисан къене кІелай материалар тикрарун.	Существительнияр, глаголар, прилагательнияр, тІварціэвезар, числительнияр тикрарун ва абур дуъз кхъин.

¹¹ Практикадин рекъай танишарда. Ктабдай текстер анализ ийидайла, чирвилерин дережа ахтармишдач.

¹² Гафарин кІвалах аялрихъ галаз йисан къене тухуда.

